расписано.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 147 (10439) | 1977 чылдың июнь 24, пятница | 1925 чылда үнделеттинген | Өртээ 2 көп.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң дөрткү чыжының бешки сессиязы

ССРЭ Конституциязының төлевилелиниң болгаш СЭКП ТК-ның май (1977 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр республиканың ажылчы чоннар депутаттарының Советтериниң сорулгаларының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы депутат М. К. МЕНДУМЕНИҢ илеткелиниң допчулалы

Совет күрүнениң аажок улуг тедипшкиннерин, бистиң улузувустуң Коммунистиг партияны, оон ленинчи Төп Комитедин долгандыр сырый каттыжыышканын көргүзүп турар ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин чугаалажып көөрү чуртта күш-ажылчы болгаш политиктиг аажок улуг көдүрлүүшкүнүң байдалында эртип турар. Совет Эвилелиниң ажылчы чоннары ленинчи чагыгларга, коммунизмниң идеалдарынга шынчызын боттарының чогаадыкчы чүткүлдүг күш-ажылы-биле көргүзүп турарын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чоокта болган алдыгы сессиязы херечилеп турар.

ССРЭ-ниң Дээди Соведи СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневти ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазынга соңгуур дугайында шиитпирни хүлээп алган. Ол шиитпир совет улустуң Ленинниң партиязынга кызыгаар чок бүзүрелиниң болгаш эш Л. И. Брежневтиң партияның болгаш улустуң мурнунга ачы-хавыязын хүлээп көргениниң илерели болган. Республиканың ажылчы чоннары, бүгү совет улус-биле бир демей, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ол шиитпирин улуг сеткил ханыышкын болгаш бир эп-сеткилдиг хүлээп көрүүшкүн-биле уткаан.

СЭКП ТК-ның май (1977 ч.) Пленуму, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, Конституция комиссиязының Даргазы эш Л. И. Брежневтиң илеткелин дыңнааш, ССРЭ Конституциязының төлевилелин колдуунда чөптүг деп көрген деп, эш Мендуме оон ыңай чугаалаан. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму май 27-де Чарлык хүлээп алгаш, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Конституциязының (Үндезин Хоойлузунуң) төлевилелин чүүлдүг деп көргеш, бүгү улустуң чугаалажып көөрүнче киирген.

Совет Тываның ажылчы чоннары СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң ССРЭ Конституциязының дугайында ТК-ның Пленумунга илеткелин улуг сорук киирлиишкин-биле хүлээп алган. Июнь 7-де болган областың партия активиниң хуралы СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлерин болгаш СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, Конституция комиссиязының Даргазы эш Л. И. Брежневтиң илеткелинде түңнелдээн болгаш чүүлдерни, ССРЭ Конституциязының төлевилелин бүрүн-биле чүүлдүг деп хүлээп алган.

М. К. Мендуме оон ыңай ССРЭ Конституциязының кол-кол чүүлдерин тайылбырлаан.

Совет эрге-чагырганың чылдарында Тыва улустуң амыдыралынга социал-политиктиг болгаш экономиктиг ханы өскерилгелер болганын М. К. Мендуме демдеглээн. Совет улустуң хөй националдыг акы-дуңмалышкы өг-бүлезинге Тываның эки тура-биле каттыжып киргени оон амыдыралынга эргилделиг үе болуп, хөгжүлдезинге мырыңай чаа үе-чаданы ажыткан.

Шиитпирлеттинген улуг сорулгалар, республиканың экономиказының болгаш культуразының чечектелиишкинин мерген угаанныг ленинчи национал политиканың, СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың сагыш човааашкынының, совет улустарның, бирги ээлчегде улуг орус улустуң акы-дуңма дузаламчызының ачызында чедип алдынган. «Тыва АССР-ниң бүдүрүкчү күштерин улам ыңай комплекстиг хөгжүдер хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1976 чылдың декабрьда хүлээп алган доктаалы республиканың улус ажыл-агыйының улам ыңайгы дүрген хөгжүлдезин, ажылчы чоннарның материалдыг чаагай чорууунуң болгаш культуразының бедиирин хандырар.

Партия болгаш чазактың ада сагыш салыышкынынга харыы кылдыр Тываның ажылчы чоннары СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин, беш чыл планнарын чедиишкиннииг күүседир дээш бүгү-ле чүүлдерни кылырынга шиитпирлиин медеглеп турарлар. Олар ол дугайын ССРЭ Конституциязының төлевилелин чугаалажып көөр талазы-биле коллективтерге эртип турар митингилерге болгаш хуралдарга чугаалап турар.

Конституция төлевилелин чугаалажып көөрү кажан совет улус юбилейлиг бо чылда партияның удуртулгазы-биле СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин боттандырар дээш күжениишкинниг ажылдарны калбартып турар үеде эртип турар. Бо дээрге төлевилелди чугаалажып көөрү нийтилел амыдыралын улам идепкейжидерниң күчүлүг бызазы болган турарын хандырарын, күш-ажылчы коллективтерге чогаадыкчы күштерин илередирин, беш чылдың планныг даалгаларын чедиишкиннииг күүседир дээш социалистиг чарышты улам калбартып, оон дээштиин чедип алырын ажылчы чоннарның чаа соңгуттурган Советтеринге хүлээндирип турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң июнь 17-де болган хуралынга эш Л. И. Брежнев ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ажыл-чорудулгазының бүгү талаларын улам ыңай хөгжүдериниң айтырыгларынга доктаангаш, чаа Конституция болза хоойлужудуушкун ажылын улам калбартырының үндезини болу бээр деп демдеглээнин М. К. Мендуме оон ыңай чугаалаан. Кандыг-даа Совет дээди эрге-чагырганың кезээ болур, ол чүгле бодунуң эргезинде хамааржып турар бүгү айтырыгларны шиитпирлээр бүрүн эргелиг эвес, харын нийти-күрүне шиитпирлериниң боттандырыкчызы болур дээрзин Коммунистиг партия кезээде барымдаалап келген.

(Уланчызы 3-кү арында).

Тыва АССР-ниң Конституциязын ажылдап кылыр талазы-биле Конституция комиссиязын тургузар дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң ДОКТААЛЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң **доктаадыры болза:**

1. СЭКП ТК-ның май (1977 ч.) Пленумунуң айтыышкыннарынга болгаш ССРЭ Конституциязының төлевилелиниң чүүлдеринге дүүштүр Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Конституциязының төлевилелин ажылдап кылыр талазы-биле Конституция комиссиязын тургузар.

Конституция комиссиязының даргазы Г. Ч. Ширшин.

Конституция комиссиязының кежигүннери:

Аранчын Ю. Л.
Амырбит С. Т.
Абрамов М. Е.
Бойду Н. С.
Вапжа А. Н.
Галайко А. И.
Добромыслов В. Б.
Доруп-оол В. Д.
Долгополов Г. Н.
Долчанмаа Б. Ш.
Красный С. К.
Кара-Сал В. Б.
Лавриненко И. Г.
Мендуме М. К.
Норбу Т. Ч.
Оржак Д. К-Х.
Ондар Ч-Д. Б.
Ондар Д. Б.
Ромашов А. А.
Серяков В. Е.
Ситяев И. А.
Сафронова М. В.
Седип А. Н.
Суров В. П.
Федоров Н. П.
Чакар С. С.
Чуева О. П.
Нола М. Д.
Шойгу К. С.
Шыырап М. К.

2. Тыва АССР-ниң Конституциязының төлевилелин 1977 чылдың декабрьдан 1978 чылдың январьга чедир үеде республикага бүгү улустуң чугаалажып көөрүнге киирер. Февральда Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң сессиязынга чугаалажып көөр болгаш хүлээп алыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай, 1977 чылдың июнь 22

1977 чылдың июнь 19-та Тыва АССР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтеринге соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында

Тыва АССР-ниң талазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтеринге болуп эрткен соңгулдаларга бадылааашкынның түңнелдерин район болгаш Кызыл хоорай Советтериниң күүсекчи комитеттеринден Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму алган.

Соңгулдалар ажылчы чоннар депутаттарының 13 район, 5 хоорай, 86 көдээ болгаш 3 суур Советтеринге болуп эрткен.

Тыва АССР талазы-биле соңгулдаларга 134 муң 623 соңгукчу азы оларның нийти санының 99,86 хуузу киришкен. Соңгукчуларның соңгулдаларга киришкени Советтер аайы-биле дараазында сан-чурагайлар-биле тодараттынар:

районнар Советтеринге соңгулдаларның бадылаашкынынга 95 муң 401 соңгукчу азы 99,90 хуузу, хоорай Советтеринге — 56 муң 875 соңгукчу азы 99,74 хуузу, көдээ Советтерге — 70 муң 669 соңгукчу азы 99,94 хуузу, суур Советтеринге — 7 муң 79 соңгукчу азы 100 хуузу киришкен.

Депутаттарның кандидаттары дээш бадылаан соңгукчуларның нийти саны болгаш хуузу: район Советтеринге— 95 муң 236 соңгукчу азы 99,83 хуу, хоорай Советтеринге—56 муң 812 соңгукчу азы 99,89 хуу, көдээ Советтерге —70 муң 527 соңгукчу азы 99,80 хуу, суур Советтеринге— 7 муң 67 соңгукчу азы 99,83 хуу.

Соңгулдаларга киришкен депутаттарның кандидаттарынга удур бадылаан соңгукчуларның нийти саны болгаш хуузу; район Советтеринге — 165 соңгукчу азы 0,17 хуу, хоорай Советтеринге — 63 соңгукчу азы 0,11 хуу, көдээ Советтерге—142 соңгукчу азы 0,2 хуу, суур Советтеринге—12 соңгукчу азы 0,17 хуу.

«Тыва АССР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтеринге соңгулдалар дугайында Дүрүмнүң» 88 чүүлүн барымдаалааш, күш чок деп санаттынган бюллетеньнер чок болган.

Ынчангаш эвээш кезиин санаваска, барык бүгү соңгукчулар соңгулдаларга киришкен болгаш коммунистерниң болгаш партия кежигүннери эвестерниң блогунуң кандидаттары дээш боттарының бадылаашкынын бир үн-биле берген.

Тыва АССР-ниң район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтеринге нийтизи-биле 3 муң 582 депутат соңгуткан.

Депутаттардан 1883 кижи азы 52,6 хуузу эр улус, херээженнер — 1699 кижи азы 47,4 хуузу боор турар. 1436 кижи азы 40,1 хуузу СЭКП кежигүннери болгаш партия кежигүнүнге кандидаттар, 2146 кижи азы 59,9 хуузу кежигүн эвес. 1884 кижи азы 52,6 хуузу ажылчыннар, 482 кижи азы 13,5 хуузу колхозчулар.

Соңгуткан депутаттардан 1095 кижи азы 30,6 хуузу 30 хар чедир назылыг. 673 кижи азы 18,6 хуузу ВЛКСМ кежигүннери. 1878 кижи азы 52,4 хуузу бирги удаа соңгуткан депутаттар болуп турар.

Л. И. Брежневтиң В. Жискар д'Эстэн-биле түңнел ужуражыышкыны

ПАРИЖ, июнь 22. (СЭТА). Ол хүн СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң Француз Республиканың Президентизи В. Жискар д' Эстэн-биле түңнел ужуражыышкыны болган. Ийи талалыг харылзааларның, а ол ышкаш ийи талага сонуургалды болдуруп турар делегей айтырыгларының талазы-биле ханы бодалдар солчуушкунун анаа эрттирген.

В. Жискар д' Эстэн болгаш чугаалажыышкыннарга болгаш аян-чоруктуң политиктиг түңнелинге бедик үнелелди берген, ийи чурттарның политиктиг кады ажылдажылгазын хөгжүдеринге-даа, делегейге тайбыңны хандырарынга-даа оларның ужур-дузазын ол онзалап демдеглээн.

Л. И. Брежнев ол үнелээшкин-биле чөпшээрешкеш, чаа эрткен чугаалажыышкыннар Совет Эвилелиниң болгаш Францияның арасында харылзааларны улам ыңай хөгжүдеринге, чавырылдырыышкын херээнге, тайбыңны быжыглаарынга рольду ойнаар ужурлуг деп онзалап демдеглээн.

Совет Эвилелиниң болгаш Францияның арасында бүгү чүүлдер талазы-биле харылзааларны улам ыңай хөгжүдеринге тодаргай түңнелдерни чедип алганының ужур-дузазын сеткил ханыышкын-биле демдеглээн.

ПАРИЖ. Июнь 21. Триумфалдыг арка чанында байырлалдыг ёзулал.

ЧУРУКТА: Л. И. Брежневтиң «Нормандия-Неман» деп ужар чүүл полугунуң хоочуннары-биле мендилежип турары.

(СЭТА. Чурукту фототелеграф-биле хүлээп алган).

Эш Л. И. Брежневтиң чорупканы

ПАРИЖ. (СЭТА-ның тускай корр.). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң Францияга албаның аян-чоруу июнь 22-де доозулган. Эш Л. И. Брежнев Париждеп Төрээн чуртунче чорупкан.

Францияның Президентизи В. Жискар д' Эстэн-биле оон ужуражыышкыннары болгаш беседалары делегейниң эң чугула айтырыгларының талазы-биле база совет-француз харылзааларның айтырыгларының талазы-биле ажыктыг болгаш ажык санал-онал солчулгазын чорудар арганы берген.

Француз протокол-биле дүүштүр В. Жискар д' Эстэн ССРЭ-ниң элчин черинге эргенги шайлаашкын соонда Парижке эштер Л. И. Брежнев, А. А. Громыко, өске-даа совет албан кижилери-биле чылыг-биле байырлашкан.

Орли аэродромну ССРЭ-ниң болгаш Францияның күрүне туктары-биле шимээн. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневти Премьер-Министр Р. Барр, даштыкы херектер министри Л. де Гиренго, чазак кежигүннери, ССРЭ-ниң Францияда элчини С. В. Червоненко, Францияның ССРЭ-де элчини Б. де Лесс олар үдээннер.

Эш Л. И. Брежневке шериглиң дээди хүндүткелин көргүскен. Ужуп үнер шөлге Францияның чепсектиг күштериниң үш хевирлериниң төлээлекчилеринден хүндүлел таңныылын чыскааган. Совет Эвилелиниң болгаш Францияның күрүне гимннерин күүсткен, артиллерияның дааш-таашкынын кылган.

Л. И. Брежнев болгаш Р. Барр хүндүлел таңныылының чыскаалын эргээн. Оон соонда Л. И. Брежнев француз чазактың кежигүннери-биле, дипломаттар-биле, Францияда совет албан черлериниң ажылдакчылары-биле, албаның өске-даа кижилери-биле байырлашкан.

Ол аңаа турган хөй санныг журналистер-биле база байырлашкан, аян-чорук үезинде ажылы дээш оларга өөрүп четтиргенин илергейлээн.

Р. Барр Л. И. Брежневти самолеттуң чадазынга чедир үдеп, оон-биле чылыг-биле байырлажып, мөңге-чаагай орукту кузээн. Ол А. А. Громыко, Н. С. Патоличев, албаның өске-даа кижилери-биле база байырлашкан.

Самолёт Москваже углай ужупкан.

Рамбуйе ордуга июнь 22-де совет-француз документилерге ат салыышкыны болган.

ЧУРУКТА: Л. И. Брежнев болгаш В. Жискар д' Эстэн документилерге ат салып турар үеде.

(СЭТА. Чурукту фототелеграф-биле хүлээп алган).

Француз Республиканың Президентизи дээрги мындаагылар

ВАЛЕРИ ЖИСКАР д'ЭСТЭНГЕ

ПАРИЖ. ЕЛИСЕЙ ОРДУЗУ

Франциядан чоруп тура, дээрги Президент, Силерге, чазакка болгаш чайырадыг француз улуска Силерниң кайгамчыктыг чурттуңарга аян-чорук үезинде менээ болгаш мени үдеп чораан бүгү кижилерге көргүскен чылыг хүлээп алыышкын дээш чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенимни Силерге илергейлээрин күзедим.

Чогаадыкчы болгаш ажыктыг чугаалажыышкыннар, оларның түңнелинде ат салган чугула документилер Европага эки кожалажыышкынны болгаш бот-боттарын билчиринин, бүгү делегейге тайбыңны хандырарының эрге-ажыктарынга дүгжүп турар совет-француз харылзааларны хөгжүдеринге чаа улуг салыышкын дугайын чугаалап болур арганы берген.

Бо таварылганы ажыглап алгаш, Силерниң бодуңарга, дээрги Президент, эң-не эки бүгү чүүлдерни күзээнимни дамчыдып, бүгү француз улуска чечектелиишкинни күзедим.

Л. БРЕЖНЕВ.

1977 чылдың июнь 22.
«ИЛ-62» самолёттуң борту.

Эш Л. И. Брежневтиң Москваже ээп келгени

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев Француз Республиканың Президентизиниң чалааны ёзугаар албан ёзу аян-чоруун кылып чорааш, Франциядан Москваже июнь 22-де ээп келген.

Л. И. Брежнев-биле кады СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко, хамаатыг ужар чүүл министри Б. П. Бугаев, даштыкы садыг министри Н. С. Патоличев, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчылары А. М. Александров, А. И. Блатов, СЭКП ТК-ның Делегей информациязының эргелекчизиниң бирги оралакчызы В. В. Загладин, СЭТА-ның чиңгине директору Л. М. Замятин, даштыкы херектер министриниң оралакчызы А. Г. Ковалев олар база ээп келген.

ССРЭ-ниң күрүне туктары-биле каастаан Внуково аэродромга эш Л. И. Брежневти эштер Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, А. П. Кириленко, К. Т. Мазуров, М. А. Суслов, Д. Ф. Устинов, Б. Н. Пономарев, И. В. Капитонов, В. И. Долгих, К. У. Черненко, Я. П. Рябов, СЭКП ТК-ның кежигүннери А. П. Вадер, В. В. Кузнецов, Г. С. Павлов, Н. М. Пегов, А. П. Шитиков, Н. А. Щелоков, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидаттар М. П. Георгадзе, С. К. Цвигун, Г. К. Цинев, СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының кежигүнү Ю. М. Чурбанов, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы В. А. Голиков, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретариадының начальниги В. Н. Васильев, албаның өске-даа кижилери уткуп алган.

Уткуп турганнарның аразынга Францияның ССРЭ-де херектеринге түр бүзүреттирген Ж. Дюпон бар болган.

(СЭТА).

ФРАНЦИЯНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ АЛДАРЫ ДЭЭШ

ПАРИЖ. (СЭТА-ның тускай корр.). СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев июнь 22-де Совет элчин черинге Француз Республиканың Президентизи В. Жискар д' Эстэнниң алдары дээш эртенги шайлалга тургускан. Аңаа Францияның чазааның кежигүннери болгаш албанның өске-даа кижилери барганнар.

Совет таладан Л. И. Брежнев-биле кады Францияда барган албан кижилери олурушканнар.

Л. И. Брежнев чыылганнарга чүве чугаалаан.

Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазы

Хүндүлүг дээрги Президент!

Хүндүлүг дээрги Жискар д' Эстэн!

Дээргилер!

Эштер!

Дээрги Президент. Силерге болгаш найыралчы Францияның күрүне болгаш хей-нити амыдыралының өске-даа шылгараңгай төлээлекчилеринге маңаа, Совет элчин черинге, байыр чедирери өөрүнчүг-дүр.

Силерни элчин черинин чаа бажыңынга хүлээп алыры онза таарымчалыг-дыр. Бо бажыңны тутканы — ССРЭ биле Францияның арасында улам быжыгып турар найыралдың демдектериниң бирээзи болур. Ынчангаш дээрги Президент, Силер, мында эң баштайгы аалчы боор турар-дыр силер. Ону бис чугула ужур-дузалыг деп көрүп, турар бис. Ынчангаш Францияның найысылалында бо чаа бажыңның бүгү амыдыралы бистиң улустарывыстың болгаш чурттарывыстың улам калбарып турар найыралының демдээ кылдыр эртер болзун деп күзеп турар мен.

Францияга бистиң бөгүн үш хүнүг аян-чорууvус дооступ турар-дыр. Ол дээрге өөрүшкүлүг, уттундурбас болгаш политика талазы-биле долган хүннер болган. Франция Республиканың Президентизи-биле болгаш Францияның чазааның кежигүннери-биле бо хүннерде боор эрткен чугаалажышкыннарның ужур-дузалыын бистер бедик-биле үнелеп турар бис. Ийи талаңың күженишкини-биле улуг болгаш шыңгыы ажылдарны кылган.

Чугаалажышкыннарның темалары делегейде амгы байдалдың элээн хөй чугула айтырыгларын хаара тудуп турар. Чедип алдынган түңнелдер чүгле ийи талалыг кады ажылдажылгага хамааржып турар эвес, харын-даа улуг ужур-дузалыг боор турар.

Чавырлыдырыышкын политиказының дугайында, бистиң бүзүреп турарывыс-биле алырга, ол кандыг-кандыг угланышкыннар-биле амгы үеде хөгжүүр ужурлугул дээрзиниң дугайында айтырыгга ниити харыыны тыварын оралдашкан тускай документиге Президент-биле кады ат салган бис.

Бистер делегей политиказының ол чугула талазын кады билип турарывысты чарлавышаан, келир үеже база көрүп турар бис. Бо удаада Франция биле ССРЭ боттарының арасынга кады ажылдажылгазы-биле өскелерге багай эвес үлегер-чижекти бээр чадавас.

Совет Эвилели Европага айыыл чок чорукту быжыглаарының, чавырлыышкынның ханыладырының болгаш кады ажылдажылганы хөгжүдериниң сорулгазы дыка улуг ужур-дузалыг деп үргүлчү санап келген. Ооң ужурундан бистер ниити-европа чөвүлел хуралының киржикчилери күрүнелериниң төлээлекчилериниң Белградка ужуражышкынынга байыр чедирип турар бис. Бистер ол ужуражышкынның боттуг характери болгаш чедиишкинниг болуру дээш туржуп, аңаа өске-даа айтырыглар талазы-биле Франция-биле бот-боттарывысты билчир чоруувустуң база көзүлгенинге сеткил ханып турар бис.

Амгы үеде делегейде калбаа-биле ап чорудуп турар күженишкин болур ядролуг чепсектиң планетага нептерээриниң айыылын эвээжедириниң талазы-биле күженишкиннерге немештир ол сорулганы шиитпирлээриниң эрге-ажыктары дээш Совет Эвилели биле Францияның кады ажылдажылгазының шугумун тодарадыр аргалыг болганынга өөрүп турар бис. Бөгүн ат салдынган база бир чугула документиниң алыс утказы шак-ла ында боор турар. Ядролуг чепсектиг ийи күрүнениң ниити туружун мында көргүскени аңаа онза байдалды болгаш ат-алдарны берип турар.

Амгы беседалар болгаш чугаалажышкыннар делегейниң өске-даа улуг ажыл-херектериниң талазы-биле бистиң ийи чурттуң кады ажылдажылгазын калбартырынга делгем орукту ажыткан. Чижээлээрге, Чоокку Чөөн чүкке дайын айыылының одаа ам-на өшкен турзун, ол өжер дооста шынчы, принципиалдыг болгаш быжыг [illegible]риниң угланышкынынче хөделиринге Совет Эвилелиниң болгаш Францияның шиитпирлиниң база катап бадыткаттынганы чугула боор турар.

Совет Эвилели биле Францияның арасынга чаагай сеткилдиг болгаш кайы-кайызынга-даа ажыктыг харылзааларны улам ыңай хөгжүдериниң айтырыглары бистиң беседаларывыстың төлептиг черлерин ээлеп турганы билдингир. Бөгүн ат салдынган кады кылган калбак утказыг политиктиг документ, а ол ышкаш элээн хөй тодаргай адырлар талазы-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулга ийи чурттуң улустарынга ажыктыг болуру чугаажок, ынчангаш оларны чүүлдүгзүнүп уткуп-хүлээп алырынга бүзүрээр мен.

Моон алгаш көөрге, амгы чугаалажышкыннарның түңнелдеринге сеткил ханыышкынны илередириниң бүгү үндезинни бар-дыр. Олар совет-француз кады ажылдажылганың келир үезинче бүзүрелдиг көрүп болур арганы берип турар. Ам херектиң ужуру чедип алдынган дугуржулганы амыдыралга боттандырарында боор турар. Бистер аңаа белен-даа бис, француз тала база-ла ынчаар кылыр деп бодап турар бис.

Дээрги Президент!

Өске улустарның эрге-ажыктарын болгаш ажыл-херектерин билири, мен чугаалаар болзумза, оларны хүндүлеп көөрү, совет кижилерниң озалаңчак чүүлү болур. Ындыг озалаңчак чүүл совет кижиниң үзел-бодалы-биле, ооң бүгү амыдырал хевири-биле үзүлбес холбаалыг.

Совет чурт узун, белен эвес, чамдыкта аар-берге-даа орукту эрткен болгаш амыдыралдың бүгү адырларынга шылгараңгай түңнелдерни чедип алган. Бистиң чоргаарланып турар кол чедиишкинивис — сайзыраңгай социалистиг ниитилелди тургусканывыс болур. Бо чылын бистиң чуртта онза чогаадыкчы көдүрээшкүн боор турар: ол дээрге Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылы. Совет күрүнени тургусканындан бээр 60 чыл ою-дур.

Амгы үеде бисте ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин бүгү улус чугаалажып көрзүн дээш киирген билир-даа боор силер. Ындыг чугаалажып көрүүшкүн милион-миллион совет хамаатыларның киржилгези-биле идепкейлиг чорудуп турар. Чаа Конституцияны хүлээп алыры делегей хемчээлинге база-ла улуг тайылбырлаашкынны алырынга бүзүрээр бис: чүге дээрге совет улустуң социал байдалга-даа, демократияны хөгжүдеринге-даа эң чугула чедиишкиннерин, ол ышкаш бистиң даштыкы политиказының принциптерин — бүгү чурттарда дыка хөй кижилерге билдингир болгаш чоок боор турар бүгү-ниити тайбың, айыыл чок чорук болгаш улустар арасынга кады ажылдажылга дээш демиселди-даа ында дүрүмчүдүп бижээн болгай.

Дээрги Президент, түңнелинде дараазында чүүлдерниң дугайын чугаалаксап тур мен. Бистер бо удаада бистиң француз ээлерниң өөрүшкүзүн, эр-херээжен французтарның чылыы-биле көрүп турарын, оларның Совет чуртту чаагай ёзу-биле үнелеп турарын көрдүвүс. Ол бүгү дээш четтирдим. Силер кажан бодуңарның ээлчээнерде Совет Эвилелинге албан ужурунда аян-чорук кылып, база катап барганыңарда, Францияны болгаш ооң улуг улузун-даа совет кижилер база-ла ындыг сагыш-сеткил-биле көрүп турарынга катап бүзүрээр силер. Силерни Москвага манаар бис.

Дашканы көдүрерин сүмеледим:

— Совет Эвилели биле Францияның арасынга үре-түңнелдиг кады ажылдажылга дээш!

— Францияның чечектелиишкини болгаш ооң улузунуң аас-кежии дээш!

— Француз Республиканың Президентизиниң болгаш бо залда турар бистиң бүгү аалчыларывыстың кадыкшылы дээш!

* * *

В. Жискар д' Эстэн харыы сөс ап, чүве чугаалаан.

В. ЖИСКАР д'ЭСТЭННИҢ чугаазы

Дээрги Дарга,

Бистерни, мээң кадайымны болгаш мени, чазак кежигүннерин Силерниң Парижте чаа болгаш улуг-чаагай элчин черңерге хүлээп алышкыңар дээш Силерге өөрүп четтирдим. Мени Совет Эвилелинге баары-биле чалааныңар дараазында аян-чоруктуң үезинде бодумнуң ээлчээмде Францияның чаа элчин черинге Силерни аалчы кылдыр хүлээн алыр боор мен дээрзинге идегеп тур мен.

Силерниң чуртка бурунгу чылын кылганывыс албан ужурунда аян-чорууvус үезинде барган-на черивиске Силерниң хууңарда болгаш Совет Эвилелиниң улузунуң-даа эптиг-ээлдек хүлээп ап турганын Силерниң бо хүлээп алышкыныңардан база катап көрүп тур мен.

Ол ышкаш бистиң улустарның арасында болгаш оларның удуртукчуларының-даа арасында туруп турар чылыг харылзааларның херечизин моон база көрүп тур мен.

Ынчалза-даа бөгүн, Францияга Силерниң аян-чорууңар дооступ турар үеде, бо хүлээп алышкын аян-чорук чедиишкинниг болганынга бистиң каттышкан бүзүрелививисти база илередип турар.

Бөгүн эртен бистерниң ат салганывыс документилер болгаш бистерниң олуржуп турарывыс үеде-даа ат салдынган документилер, көрдүнген айтырыгларның эң-не чугулазы бистиң чугаалажышкыннарывыстың дыка калбак болганын херечилеп турар.

Чавырлыышкын болгаш ядролуг чепсекти нептеретпези ышкаш, делегейниң келир үезинге тудуш ужур-дузалыг ындыг айтырыглар талазы-биле тодаргай болгаш дугжуп турар туруштарын Франция биле Совет Эвилелиниң документилерге бадыткап шыдааны политика талазы-биле дыка улуг ужур-дузалыг боор турар. Моон алгаш көөрге, Европага чавырлыышкынче орукту баштай ажыткан бистиң ийи чурт боттарының мурнунга он чыл мурнунда салган эчис сорулгаларынга шынчы боор артпышаан дээрзин көргүзүп турар-дыр.

Бистиң кады ажылдажылгавыс кандыгыл дизе, баштайгы ээлчегде чедип алдынган түңнелдерниң элээн эки байдалдыын демдеглээр бис. 1974 чылда күзээшкин байдалдыг кылдыр бараан саарылгазын үш катап улгаттырарының дугайында бистиң ынчан салган сорулгавыс бөгүн хүлээлге боор турар. Бистер ону күүседир-даа бис. Экономика болгаш үлетпүр талазы-биле кады ажылдажылганың он чыл программазынга немелделер болгаш химия база транспорт дугайында ат салдынган ийи дугуржулгалар-даа бистиң харылзааларывыска чаа идигни бээринге боттарывыстың күзелививисти илередип турар. Экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш культурлуг француз-совет кады ажылдажылганы калбартырынга киржип турар специалистерниң ажылдаар болгаш аңаа турар байдалын экижидеринге бистиң даштыкы херектер министрлеривистиң арасынга Москвага июнь 7-де чагаа солушканы идиглиг болуруп база утпайн тур мен.

Бистиң күзеп турарывыска дүүшкен ол түңнелдер Европага болгаш бүгү делегейге-даа чавырлыышкынның херээнге бараан боор турар.

Бот-боттарын билчип алыр болгаш бот-боттарын хүндүлээр арганы төөгүнүң бергени бистиң ийи чурт документилерден аңгыда, улуг-улуг айтырыгларны тодаргайы-биле көөрүнден аңгыда, тайбыңны тургузарының аргаларын дилээри-биле база сорук кииртинип турар. Телевидениениң күчүлүг күжүнүң ачызында оларны кыйгырарывыста ышкаш, бистиң улустарывысты маңаа киржирин күзээр ийик мен. Бо чайның чаа дүжүлүнүң быжып турар кыдыг-кызыгаар чок орус делгемнерде силерниң улузуңар тайбың херээ дээш ажылдап турар. Дээрги Дарга, француз улустуң совет улуска эң-не найыралчы байырын хүлээп алгаш, дамчыдарын Силерден дилеп тур мен.

Дашканы Силерниң ат-алдарыңар дээш, бо ужуражышкынның чедиишкиннниг болурунга идиг кылган бүгү кижилерниң ат-алдары дээш база Совет Эвилелиниң болгаш Францияның чавырлыышкынның болгаш тайбыңның эрге-ажыынга кады ажылдажылгазы дээш көдүрүп тур мен.

* * *

Л. И. Брежневтиң болгаш В. Жискар д' Эстэнниң чугааларын чыылганнар улуг кичээңгейлиг дыңнаан болгаш адыш часкаашкыны-биле уткуп, хүлээн алганнар.

Эртенги шайлалга чылыг, найыралдыг байдалга эрткен.

ХҮНДҮЛҮГ СОВЕТ ААЛЧЫНЫҢ АЛДАРЫ ДЭЭШ

ПАРИЖ. Июнь 21-ниң кежээзинде Француз Республиканың Президентизи В. Жискар д' Эстэн Елисей Ордузунга СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң алдары дээш шайлалга тургускан. Шайлалгага француз талазын чазак кежигүннери, Француз Республиканың кеску ажылдакчылары олурушкан.

Совет таладан Л. И. Брежнев-биле кады келген албан кижилер киришкен.

В. Жискар д' Эстэн чыылганнарга чүве чугаалаан.

В. ЖИСКАР д'ЭСТЭННИҢ чугаазы

Дээрги Дарга,

1974 чылда Францияже силерниң ажылчы албан чорууңарның үезинде Рамбуеге бистиң ужуражышкынывыс болган, а бөгүн чартык чыл бурунгаар мээн Совет Эвилелинче албанның аян-чорууң кылганым соонда (ол дугайты уттундурбас сактыышкыннар менде артып калган) Францияның Силерни хүлээп алыр ээлчээ келген.

Бир эвес аңаа Хельсинкиге бистиң беседавысты немээр болза, бо болза бистиң дөрт дугаар ужуражышкынывыс болур. Он чылдың дургузунда уламчылап келген чаңчыл болган бо ужуражышкын бистиң ийи чуртувустуң удуртукчуларынга ниити чүүл болуп, чүткүлдериниң күштүүнүң болгаш салгалдының херечилеп турар.

Ол ниити чүткүл дөмей шылгалдаларны эрткен, чаңгыс тулчуушкунга туржуп турган болгаш шагдан бээр-ле боттарынга сонуургалдыг, хүндүткежир болгаш найыралдыг бистиң ийи улузувустуң күзелдеринге үндезилеттинген.

Ол чүткүл бистиң чазактарывыстың, бистиң күрүне органнарывыстың, бистиң бүдүрүлге черлеривистиң, бистиң эртем-шинчилел албан черлеривистиң арасында кады ажылдажылганың ачызында тургустунуп келген харылзааларның быжыг үндезининге дайыган.

Бир эвес ол чүткүл бистиң ийи чуртувустуң политиказының доктаамал чугула талазы болу берген болза, ол дээрге ол чүткүл бистиң үениң үндезин болур кол негелдезинге — тайбыңны дилеп тыварының негелдезинге дүүшкек болганында болур.

Дайын сөөлүндеги бүзүрешпезиниң база удур туржуруунуң байдалынга алзыштарындан ойталааш, чавырлыышкынның оруунче дидими-биле баштай киргеш, Франция болгаш Совет Эвилели үлегер-чижекти көргүскеннер.

Хемчээлиниң азы күчүзүнүң талазы-биле оларны бот-боттарындан ылгаштырып турар, а ол ышкаш ниитилелге база оларның эвилелдериниң талазы-биле оларның үзел-бодалдары-биле холбашкан оларны бот-боттарынга удурланыштырып турар чүүл болза харылзааларны хөгжүдеринге азы чугаалажышкынны эгелээринге эртинмес моондак боор шыдавас дээрзин олар көргүскеннер.

Чавырлыышкынның сорулгаларынга ол ылгалдарны чок кылыры кирбес, оларны чажырар дээр күзел чедимче чок болур ийик; ынчалзажок чөпшээрежилге болгаш кады ажылдажылга-биле кады болур ол чавырлыышкын ол ылгалдарны ажып эртеринин аргазын-даа, оларны кажан-бир ажып эртер деп идегелди бээр.

Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле чөвүлел хуралдың утказы ындыг болган; күрүнелерге-даа, тус-тус кижилерге-даа хамааржыштыр Хельсинкиниң түңнел актызын амыдыралга боттандырып чорударының амгы үеде утказы база ындыг.

Ол үр хуусаалыг болгаш белен эвес херек, мурнундаагызы ышкаш, билирин-даа, быжыг турушту-даа негээр. Чавырлыышкынның бистиң мурнувуска салып турар айтырыгларын чавырлыышкындан ойталаарының оруу-биле эвес, а ооң улам ыңай депшилгезиниң ачызында шиитпирлеп болур дээрзинге бис бүзүрээр ужурлуг бис. Бодунуң утказын долузу-биле хевээр арттырып алыр төлээде, чавырлыышкын идеологтуг чарышка өйүнде чорук-биле, кижиниң эргелерин база кол хосталгаларынга хүндүткел-биле, күрүнелерниң иштики херектеринге киришпези-биле кады болур ужурлуг, а оон аңгыда ону чер бөмбүрзээниң бүгү районнарынга нептередир ужурлуг.

Чепсекти дүжүрериниң айтырыы дээш бис шиитпирлии-биле база ажылдаар ужурлуг бис. Деңнээр чүве чок үреглдеңчи күштүг чепсектиң мөөңнээшкини ол кончуг улуг арсеналды эвээжедир аргалыг хемчеглерни ажылдап кылырының база амыдыралга боттандырып чорударының хүлээлгезин бүгүдеге, а чүүң-даа мурнунда оларны эң-не хөй чергези-биле чепсегленгеннерге онаап турар.

Ол күженишкиннерниң сорулгазы кымны-даа ылгай көрбейн база бодунуң айыыл чок чорууң магадылаарынга күрүнелерниң эргезин хүндүлеп көрүп тура, делегейниң дээштиг контролю-биле чепсекти ёзулуг болгаш бүгү-ниити дүжүрери болур болза Франция бодунуң талазындан ол күженишкиннерге киржиринге белен.

Ынчангаш Франция Каттышкан Нациялар Организациязының Кол Ассамблеязының чигзиниг чокка келир чылын чорудар ол темага тускай сессиязын улуг ужур-дузалыг деп санап турар. Ынчангаш мурнукузу ышкаш, ядролуг чепсектиг бүгү күрүнелер киржир ужурлуг чепсекти дүжүрер талазы-биле Бүгү-делегей конференциязын эрттирер дугайында Совет Эвилелиниң элип үндүрген саналын ол деткээн.

Ынчангаш Франция биле Совет Эвилели амдан эгелээш дугуржулгалыг хөделип эгелээр болгаш ядролуг чепсектиң нептерээшкини кижи төрелгетенге кандыг айыылдыг боор болурундан түңнелдерни кылыр ужурлуг. Ынчангаш атомнуң энергиязын тайбыг сорулгаларга ажыглаар арганы алыры-биле тургустунган хөй чурттарның херегледин хандырарынга боттарының белениин ооң-биле кады бадыткаарынга оларда улам-на улуг үндезиннер бар. Технология талазы-биле оларның аргалары, а ол ышкаш делегей ниитилежилгезиниң мурнунга оларның хүлээлгезин билири бистиң ийи чуртувуска ол эки болгаш олла үеде харысалгалыг чүүлдү саналдап болур арганы берген.

Амгы делегейниң хөй санныг өске айтырыглары тайбыңның херээнге сагыш салып турарларның кичээңгейин негеп турар.

Бодунуң экономиктиг болгаш социал депшилгезинге боттарының күштерин долу айыыл чок байдалга тураскаадыр дээш, делегейниң ол районунуң улустарының маңап турары принциптерин олар дөмей утказыг кылдыр тодараткан чөптүг база быжыг шиитпирни үндүреринге арганы бээр дээш бистиң ийи чуртувустуң хөй чүүлдү аңаа хамааржыштыр кылып болуру Чоокку Чөөн Чүкке ол хамааржыр.

Оларның африканчы акы-дуңмалышкыларының чедип алганы бодунуң салым-чолуунуң ёзулуг ээлери болур кылдыр ол районнуң улустарынга арганы берип турар эволюцияга тайбың, ынчалза-даа шиитпирлиг-биле дузалаары эргежок чугула боор турар Мурнуу Африкага ол база хамааржыр.

Курлавырлар биле хереглелдерниң арасында улуг ылгал хевээр арткан бүгү чурттарга улам-на улуг хире-чергези-биле ол база хамааржыр. Ол ылгалды чок кылыры, ол чаргылыг байдалды чайладыры болза тайбыңның эрге-ажыктарынга дүгжүп турар чөптүг чоруктуң хүлээлгези болур. Ынчангаш аңаа бүгүдениң киржилгези эргежок чугула.

Дүшкүүрлүг чоруктуң чавырлыышкынының, делегейниң ядролуг айыыл чок чоруунуң болгаш хөгжүлдениң херээнге ындыг янзы-бүрү талаларга бодунуң байлаа-биле, бодунуң аргалары-биле, бодунуң салдары-биле Совет Эвилелиниң киирип шыдаары ындыг салыышкынындан Франция хөй чүүлдү манап турар.

Делегейге бистиң кады ажылдажылгавыстың ындыг калбарыышкыны бистиң ийи талалыг харылзааларывыстын улам ыңай ханылаарын негеп турар.

Эрткен чылын бис сөөлгү он чылдыг үениң түңнелин үндүрген бис. Ол түңнел улуг болган: садыгның хемчээли 8 катап улгаткан; Франция Совет Эвилелинге-даа, Совет Эвилели Францияга-даа үлетпүрнүң улуг чедиишкиннерин чедип алган; бистиң эртем-техниктиг кады ажылдажылгавыс, чижээ, ядролуг физика азы космосту шинчилээри ышкаш ындыг мурнакчы талаларда идепкейлиг-биле хөгжүп келген.

Ам чаа он чыл эгелээр, а ооң-биле кады чаа перспективалар тургустунар. Эрткен беш чылга деңнээрге, 1975 чылдан 1979 чылга чедир бистиң садыывыстың хемчээлин 3 катап улгаттырар сорулганы бис ам бадыткап болур бис. Ынчанмыже бис оон ырадыр көөрүнге белен турар ужурлуг бис.

Москваже Премьер-Министр Раймон Барриның аян-чорууу ол перспективаларны тодарадыр арганы бээр.

Француз улуска Силерниң, дээрги Дарга, телевидение дамчыштыр чүве чугаалааныңар ышкаш, мен сөөлгү айлар дургузунда совет улуска ийи катап чүве чугаалаар аргалыг болган мен. Ол аргаларның катаптаарын база бистиң ийи чуртувустуң кижилериниң арасында дорт харылзааларның көвүдээрин күзээр ийик мен.

Тайбыңны быжыглаары дээш база бистиң улустарывыстың чоокшулажырынга дузалаары-биле бистиң кады саналдаан чүүлдеривис ам болур он чыл дургузунда амыдыралга боттанып болзун, дээрги Дарга.

Ол дээш дашка көдүрерин саналдаайн.

Совет Эвилелиниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы дээрги Леонид Брежневтиң болгаш бодумнуң ханы хүндүлеп турарымны бүзүредип турарым дээрги Брежневтиң алдары дээш.

Дээрги Громыконуң болгаш совет делегацияның кежигүннериниң алдары дээш.

Совет Эвилелиниң улузунуң аас-кежии болгаш чечектелиишкини дээш.

Француз-совет найыралдың келир үези дээш.

* * *

Л. И. Брежнев харыы сөс ап чүве чугаалаан.

Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазы

Хүндүлүг дээрги Президент!

Хүндүлүг дээрги кадын Жискар д' Эстэн!

Кадыннар болгаш дээргилер!

Эштер!

Совет Эвилелиниң болгаш совет улустуң дугайында чылыг сөстериңер дээш, бистиң чурттарывыстың арасында харылзааларның хөгжүлдезин бистиң бүрүнү-биле чөпшээрежип турарывыс ёзугаар эки үнелээни дээш, Силерге өөрүп четтирдим, дээрги Президент.

Совет-француз кады ажылдажылганың хөгжүлдезиниң, бистиң чурттарывыстың улустарының быжыгып турар найыралының оруктары бистерни база катап Парижке чедирип келди. Ол найырал шагдан бээр чаңчылдарлыг, сөөлгү он чылда кады кылган ажыл-херектер боттуг үре-түңнелдерлиг болуп турар. Ол үе дургузунда эвээш эвес чүүлдер кылдынган.

Бодунуң айыыл чок чоруунуң политиказынга, ону хандырарынга тускай хамааржышпас болурунче Францияның, ооң хосталгага ынакшылдыг улузунуң чүткүлүн бис кезээде үнелеп келген бис. Бо талазы-биле Францияның чогуур үезинде ап чорудкан дидим хемчеглерин үнелээп бис. Совет Эвилели, оон-даа өске социалистиг чурттар ышкаш, Францияны чавырлыышкынның болгаш тайбыңны быжыглаарының политиказын чорударынга элээн улуг партнёр кылдыр көрүп турар.

Совет Эвилели биле Францияның арасында кады ажылдажылганың хемчээлдери болгаш ханызы доктаамал өзүп турарын күзээр бис, мен оларны бистиң үе-чадавыстың негелделеринге чүүлдешкек-тир дээр ийик мен. Аңаа болдунар аргалар бар.

Политика талазы-биле бисте доктаамал харылзаалар бар. Делегей политиказының шиитпирлээри негеттинип турар дыка хөй айтырыгларының талазы-биле бистер чоок туруштарда турар бис. Бедик деңнелге эртип турар совет-француз чаа ужуражыышкын бүрүзү бистиң үзел-бодалдарывыстың улам чоокшулажырынга, бүзүрелдиң быжыгарынга бараан болур.

Оон [illegible] экономиктиг харылзаалар бистиң политиктиг кады ажылдажылгавыска эки үндезин болур. Сөөлгү он бир чыл дургузунда ССРЭ биле Францияның арасында садыг саарылгазы барык-ла он катап өскен. Ынчалза-даа ол кызыгаар эвес. Садыгның өзериин уламчылаарын, улам-на балансылаттынган болу бээрин, ылангыя совет машиналарны болгаш дериг-херекселдерни Францияның садып алырының хемчээли улам көвүдээрин күзээр бис. Оон өске база бир чүүлдү кылыры ажыктыг: бистиң экономика болгаш үлетпүр талазы-биле харылзааларывыстың ырак келир үезин баш удур көөр, бо талазы-биле кады ажылдажылганың үндезинин бир чылга болгаш беш чылга эвес, харын 1990 чылга чедир салыр херек. Шак ынчаар кылыр болза, бистиң кады ажылдажылгавыс магадылалдыг болур, эртем-техниктиг* харылзааларның ажыктыы база бедиир ийик.

Культураның үнелиг чүүлдерин солчуру бистиң улустарывыстың хүн бүрүдеги амыдыралында болуп турар апарган. Совет кижилер француз улуг чогаалчыларның, чурукчуларның, композиторларның чогаалдары-биле, француз театрның болгаш киноның чедиишкиннери-биле эки таныш, оларны үнелээр. Бистиң чуртувустуң культура болгаш уран чүүл ажылдакчыларының талантызы-биле тургустунган чүүлдерни французтар аажок сонуургап хүлээп ап турары биске өөрүнчүг.

Совет-француз кады ажылдажылганың онза үнелиг чүүлү чавырлыышкынче, Европага болгаш бүгү делегейге тайбыңны быжыглаарынче ооң угланыышкынында деп көрүп турар мен.

Даарта, июнь 22-де нацистиг Германияның Совет Эвилелинче оор ёзу-биле халдааныының ээлчеглиг чыл ою. Ол хүннерде бистиң чуртувустуң улустарының амыдыралынга эң-не өлүмнүг болгаш ооң-биле чергелештир маадырлыг үе эгелээн. Ынчангаш бистер Францияның хамаарышпас чоруу болгаш алдары дээш, фашизмни ашкан бистиң ниити тиилелгевис дээш амы-тынын берген французтарның тураскаалын демдеглээри-биле Билдинмес солдаттың хөөрүнге бөгүн аажок сеткил-сагыш хайныгып, чечектер салдывыс. Бистиң ийивистиң аңгы-аңгы чурттарының хоорайларында [illegible] ындыг тураскаалдарны чеже дээр! Олар маадырлыг чоруктуң болгаш улустуң [illegible] демдээ болуп, Европага тайбың чоокку эрткен үеге чедир чүгле ээлчеглиг дайыннар арасында үе болуп турган дээрзиниң дугайында сагындырыг болуп турар.

Европа ам ужеп ажыг чылдар иштинде дайын деп чүвени билбейн турар. Кижилер келир үеже улуг идегел-биле көрүп турар. Ол дээрге дээрден дүжүп келген аас-кежик эвес, а быжыг тайбыңны негеп турар күрүне болгаш политиктиг ажылдакчыларның, калбак улус массаларының медерелдиг күженишкининиң, чайгылыш чок хөделиишкининиң үре-түңнели-дир.

Ындыг болзажок Европада, харын-даа чер-делегейде тайбың бистиң күзээнививис ышкаш ындыг быжыг эвес. Аңаа ажык болгаш чажыт хөй чүүлдер кыжанып турар. Оларның эң колу — боо-чепсектиң соксаал чокка улам хөйү-биле бүдүрүп турары болур. Чепсектиң ол эндере бүдүрүүшкүнүн дайынзырак бөлүктерниң, чавырлыышкынның дайзыннарының оо-хоранныг пропагандазы күткүп турар. Оларның сорулгазы — улустар арасынга, күрүнелер арасынга бот-боттарынга бүзүрешпес чорукту өөскүдери болур.

Мени хөй чүүлдерни катаптаарынга ынак кижи деп буруудадырын биле тура-ла база катап катаптап каайн: амгы үеде чепсекти эндере бүдүрерин соксадырындан, чепсегленииишкинни дүжүреринче боттуг базым кылырындан артык чугула болгаш үези келген сорулга чок. Бир эвес кайы-бир хүн, кайы-бир участокка чаштанчы кыпкаш, чер-делегейни хуюктадырып, бүдүн-бүдүн улустарны кырып каааптар аргалыг узуткаашкын чепсектериниң чыгдынган курлавырлары чалбыыштанып үне бээр болза, чавырлыышкын талазынга, чурттар арасынга тайбың кады ажылдажылга дугайында чедип алган бүгү чүүлдеривистиң, тайбыңга бердинген дугайында эки күзел, йөрээл сөс-домактың болгаш декларацияларның ажыы бар деп бе?

Планетага ядролуг чепсекти, харын-даа массалыг узуткаашкынның оон артык коргунчуг, оон артык үреглдеңчи чепсектериниң хевирлерин болгаш системаларын моон ыңай улам нептередириндеn артык улуг айыыл амгы үеде чок. Ындыг чоруктуң кижи төрелгетенге кайы хире улуг айыылдыг диргелдирип каарын бистер чуртувус эки билир. Болуушкуннарның ындыг янзылыг болу бээрин болдурбас дээш Совет Эвилели бодундан хамааржыр бүгү чүүлдерни кылып турар болгаш моон соңгаар-даа кылыр. Франция бо угланыышкын-биле идепкейлиг хөделиринге бистер күзеп турар бис.

Чепсегленииишкинниң дүжүрери, ядролуг дайынның айыылын эвээжедири чижектиг чугула айтырыгларны чугаалажып көөрүнге болгаш шиитпирлээринге делегейниң бүгү күрүнелери киришкен турары чугула. Бо сорулгаже бурунгаарлаарда бүгү-ле аргаларны: КНО-нуң-даа, делегейниң тускай конференцияларын-даа, ийи талалыг чугаалажышкыннарны-даа база хөй-ниитиниң калбак шимчээшкиннерин-даа ажыглаары чугула деп бодап турар бис.

Ниитизи-биле, бо херектерге, бүгү кижи төрелгетениниң хуу-салымынга хамаарылгалыг бо херекке, Француз Республиканың билчиишкинниң болгаш деткимчезин алыр бис деп бодап турар бис.

«Чепсегленииишкинниң, чүүнүң-даа мурнунда ядролуг чепсекти бүгү-ниити болгаш бүрүн дүжүрер айтырыгларны шиитпирлээринге талалар бүгү тала-биле дузалажыр» деп «Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң болгаш Францияның арасында кады ажылдажылганың принциптери» деп 1971 чылда ат салган үндезин документиде айыткан болгай. Бистиң кады кылыр хүлээлгевис — бо принципти айыткан документиде кирген өске-даа бүгү чүүлдерни бистиң ийи күрүневистиң кайызынга-даа тодаргай ажыл-херектерге боттандырган турары чугула деп бодай-дыр мен.

Чепсегленииишкинни бүгү ниити болгаш бүрүн дүжүреринче орук ам-даа узун, ынчалза-даа бо сорулгаже уйгутел чок шимчээшкинни хандырары эргежок чугула. Чепсегленииишкиннерни эндере бүдүрерин болдурбазынга болгаш күрүнелерниң чепсектерин кызырарынга, ядролуг дайынның айыылын кошкадырынга чыл болгаш ай бүрүзүнде практиктиг базымнарны кылырынга бичии-даа доктааш кылбазын хандырары чугула.

А бо дээрге күрүнелерниң удуртукчулары безин бо айтырыгларны көөрүнче доктаамал болгаш кошкаш чок кичээңгей угландырар ужурлуг дээни ол болгай. Бо хүннерде Президент Жискар д' Эстэн болгаш Францияның өске-даа удуртукчулары-биле бодалдар солчуп турар үевисте ындыг айтырыглар эвээш эвес черни ээлеп турары ынчангаш билдингир боор турар-дыр. Мээң бодап турарым-биле алырга, бо айтырыглар талазы-биле бистиң бодалдарывыс чаңгыс аай боор турарынга сеткил ханганымны илергейлексээн ийик мен.

Дээрги Президент!

«Тайбың херээ айыылга таваржып турар азы таварышкан районнарга бүгү-ниити тайбыңның эрге-ажыын барымдаалап, дүрген-не политиктиг таарыштырылганы чедип алырынга ССРЭ болгаш Франция күженишкиннерни үндүрер» деп «совет-француз кады ажылдажылганың принциптеринде» чугаалап турар болгай.

Бо сорулганың тергиин чугула боор турарын амыдырал бүзүрелдии-биле көргүзүп турар. Чурттар болгаш улустар арасында харылзааларда берге айтырыглар, тайбың херээнге озалдыг үскүлежиишкиннер ам-даа бар боор турарын делегей чуруундан көрүп болур бис.

Оларны болдуруп турар байдалдарга болгаш чылдагааннарга хамааржыштыр бистиң чурттарывыстың үнелээшкиннери янзы-бүрү боор болуру база билдингир. Ынчалза-даа делегей херектеринге улуг рольду ойнап турар КНО-нуң Айыыл чок чорук чөвүлелиниң доктаамал кежигүннери чурттар болур Францияның болгаш Совет Эвилелиниң бедик харысалгазы тайбың херээ дээш кады хөделирин сорудап турар. Бистиң ниити эрге-ажыктарывыс — олар болза бүгү улустарның эрге-ажыктары-биле дүгжүп турар политиктиг нарын байдалдарның делегей үскүлежиишкини болуп, хөрлээлей бээрин болдурбазын негеп турар.

Бо талазы-биле бистиң ниити бодал, байдалывыс силерниң-биле кады, дээрги Президент, 1975 чылда Москвага ат салганывыс найыралды болгаш кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдер дугайында совет-француз декларацияда тода илергейлээшкинни алган.

Чавырылдырыышкынның чаагай херээн быжыглаарынга болгаш бурунгаарладырынга хамааржыштыр кады сөс сүглээриниң аргалары Совет Эвилелинде-даа, Францияда-даа бар. Ындыг сөс өскелерге, бүгү чазактарга, күрүнелерге, улустарга кыйгырыг болур болгаш делегей амыдыралынга идиг бээр чугула фактор болур.

Дээрги Президент!

Бистиң чурттарывыс янзы-бүрү ниитилел системаларынга хамааржыр. Бистиң кайызывыста-даа өңнүктеривис болгаш эвилелчилеривис бар. Дыка хөй айтырыгларны бистер чаңгыс аай эвес билип турар бис, ындыг турбуже бистиң кады ажылдажылгавыс делегей амыдыралынга доктаамал болгаш чугула элемент боор нептерээн. Дээрги Президент, бистиң Силерниң-биле беседавыс, дугуржулгавыс (ону чедип алыр үндезин бар) бо чүүлдерни база катап бадыткаар боор деп бодай-дыр мен.

Совет Эвилелиниң болгаш Францияның арасында кады ажылдажылганы улам ыңай быжыглаары дээш дашка көдүрерин чөпшээреп көрүңер!

Совет болгаш француз улустарның арасында быжыг найырал дээш!

Францияның чечектелиишкини дээш!

Силерниң кадыңар дээш, дээрги Президент!

* * *

В. Жискар д' Эстэнниң болгаш Л. И. Брежневтиң чугааларын чыылганнар улуг кичээңгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Дүштеки шайлаашкын чылыг, найыралдыг байдалга эрткен.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң дөрткү чыыжының бешки сессиязы

ССРЭ Конституциязының төлевилелиниң болгаш СЭКП ТК-ның май (1977 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр республиканың ажылчы чоннар депутаттарының Советтериниң сорулгаларының дугайында

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

СЭКП ТК-ның май Пленумунуң шиитпирлеринге, ССРЭ Конституциязының төлевилелиниң чүүлдеринге, эш Л. И. Брежневтиң чугаазынга үндезилээш, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң талазы-биле ажылдарны үндезини-биле эде тургузары, улус ажыл-агый планнарын болгаш юбилейлиг социалистиг хүлээлгелерин күүсеткен турарын чедип алыры биске эргежок чугула боор турар.

Чамдык чедиишкиннер-биле чергелештир ам-даа улуг четпестер барын беш айларның түңнелдери көргүзүп турар. Үлетпүр продукциязын бүдүрериниң хемчээли эрткен чылдың бо-ла үезинге деңнээрге 6 хуу, ону сайгарары —8,7 хуу өскен. Ынчалза-даа республиканың үлетпүрү ниитизи-биле планны күүсетпээн. Продукция сайгарар планны 14, ону бүдүрерин 15 бүдүрүлге черлери күүсетпээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин планда көрдүнгенинден баткан, харын-даа эрткен чылдың деңнелинден кудулаан боор турар. «Тыва дагдүгү», «Тудуг кезектери» комбинаттар, эът комбинады, Шуурмактың тудуг ыяжы белеткээр пунктузу, чурт болгаш одалга үлетпүрүнүң эргелелдериниң системазында бүдүрүлгелер, ыяш ажыл-агый эргелели, «Тываның тудуг материалдары» каттыжыышкыны планда дыка хожудап турар.

Чамдык райкүүскомнар амыдырал хандырылгазын хөгжүдеринче эвээш кичээнгей угландырып турар. Тес-Хем, Тожу, Каа-Хем, Чөөн-Хемчик, Таңды, Бай-Тайга райоңнар беш айларның планын күүсетпээн, хандырылга ачы-дузазын эрткен чылдың бо үедеги деңнелинден эвээшти чонга көргүскен.

Тудуг ажылында улуг четпестер бар. Беш айлар дургузунда капитал салыышкынны 70,6 хуу шиңгээдип алган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планын күүсетпээн, шалың төлээринге артык өзүлдени болдурган. Ылангыя бо чүүлдер «Тыва тудуг», «Тыва кодээ тудуг», «Тыва суг тудуг» трестерге хамааржыр. Хоорайкүүскомнар, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында капитал тудуг эргелели, чагыкчылар болгаш күүселикчилер тудуг темпизин күштелдирериниң хемчеглерин алыр, ылангыя ажыглалга кирер объектилерже чогуур кичээнгейни угландырар хүлээлгелиг.

Респотребсоюзтуң садыг организациялары боттарының аргаларын долу ажыглавайн турар. 22 хереглекчилер ниитилелдеринден 13, ооң иштинде Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр, Бии-Хем, Таңды, Каа-Хем, Тес-Хем, Эрзин, Мөңгүн-Тайга райондары беш айларның планын күүсетпээн. Баазаларда бар боор турар эргежок чугула херегленилиң бараанары кодээ магазиннерде чок. Садыгны экижидер, оон деңнилгелиг аргаларын шиңгээдип алыр, хандырылга культуразын бедидер хемчеглерни райкүүскомнар, Респотребсоюз алыр ужурлуг.

Бо чылын агаар-бойдустуң байдалы берге болза-даа республиканың кодээ ажыл-агыйының ишчилери эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге сүт бүдүрерин 9,7, эътти — 8,9 хуу көвүдеткен. Эрзин район чартык чылда күрүнеге сүт садарының планын 103,3 хуу күүсеткен, а Бай-Тайга, Улуг-Хем райоңнарның ажыл-агыйлары ону күүседир чыгай берген. Эът садарының чартык чыл планын Тожу район күүсеткен, ону Кызыл, Бии-Хем райоңнар күүседир дей берген. Республиканың ажыл-агыйларының хөй нуруузу часкы хову ажылдарын организастыг, агротехниктиг негелдеге дүүштүр чоруткан.

Хову болгаш мал ажылында четпестер база бар. Совет болгаш кодээ ажыл-агыйның чамдык органнары продукция бүдүрериниң курлавырларын долу ажыглаар талазы-биле ажыл-агыйларның ажылын чедир удуртпайн, ажыл-агыйжы эвес, план күүселдезинге чурум чок чүүлдер-биле, черни багай ажыглап турары-биле эптежип турары таарышпас.

Ниитиниң малын өстүреринге нарын байдал тургустуна берген. Ажыл-агыйлар мал бажы өстүрериниң планын чыл санында күүсетпейн турар. Беш ай дургузунда эрткен чылдың ол-ла үезинге бодаарга, мыйыстыг бода малдың баш-саны 5,8, хой, өшкү — 8,1, чылгы—5,5 хуу кызырылган. Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Эрзин, Кызыл, Улуг-Хем, Таңды райоңнарда төрүүр малдың саны кызырылган.

Ажыл-агыйлар кыштаглаашкынга кошкак белеткенгенин эрткен кыш көргүскен. Мал чеми, кажаа, техника четчир турда-ла хөй мал хораан. Ылангыя Мөңгүн-Тайга, Эрзин, Тес-Хем, Бай-Тайга, Кызыл райоңнарга хөй мал хораан. Малды чидирер, оорлап, самчыгдаар чоруктар Барыын-Хемчик, Өвүр, Тес-Хем райоңнарның ажыл-агыйларында бар.

Ниитиниң малын өстүрер талазы-биле СЭКП обкомунуң бюрозунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң айыткан хемчеглерин күүселдириниң эргежок чугула хемчеглерин алырын тургустуна берген байдал Советтерге хүлээдип турар. Малдың баш санын катап тургузар төлээде, район база кодээ Советтер, кодээ ажыл-агый органнарының удуртукчулары болгаш специалистери чогуур хемчеглерни алыр сорулгалыг. Мал оорлаар чоруктар-биле шиитпирлиг демисел чорудар херек. Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Өвүр, Улуг-Хем райоңнарының чамдык хамаатылары нормада көрдүнгенинден ажыр мал тудуп, оларны харын-даа ниитиниң малы-биле кады тургузуп турары таарышпас.

Чамдык хамаатылар кайда-даа ажылдавайн чоруп турарының фактылары көстүп турар. Ынчалза-даа райкүүскомнар, кодээ Советтер, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң күш-ажыл талазы-биле эргелели кижилерни ажылга киирер талазы-биле чогуур хемчеглерни албайн келген.

СЭКП обкомунуң бюрозу, республиканың Дээди Советиниң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели социалистиг хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну быжыглаар талазы-биле элээн хемчеглерни хүлээп алган. Ооң түңнелинде кем-херек үүлгедир чоруктуң саны кызырылган, ынчалза-даа айыылдыг кем-херек үүлгедир чоруктар бисте бар, ылангыя транспортка озал-ондак кылыр чүүлдер хөй. Хоойлу-дүрүм хажыдар чоруктарга удур чогуур хемчеглерни район, кодээ, суур, хоорай Советтери, административтиг органнар чедир албайн турар. Бистиң хүн бүрүдеги амыдыралывыска боор турар мындыг янзылыг четпестерни чайладырын чедип алыры эргежок чугула.

Чаа Конституцияның негелдезин Советтерниң бүгү звеноларының ажыл-чорудулгазын экижидеринче угландырар деп, илеткелчи оон ынай чугаалаан. Тыва АССР-де 107 чер-чер Советтери, ооң иштинде 89 кодээ болгаш суур Советтери бактаап турар. Сөөлгү чылдарда оларның ажылы экижээн, совет органнарның кадрларынче кичээнгей улгаткан. Амгы үеде райоңнар болгаш хоорайлар Советтериниң даргаларының, оларның оралакчыларының, секретарьларының хөй нуруузу дээди эртемниг.

Советтер ажылын сайзырангайжыдарының чугула негелделериниң бирээзи болза депутаттарның ат-алдарын болгаш идепкейин кодүрери, соңгукчулар мурнунга харыысалгазын бедидери болур. Оларның хөй нуруузу бүдүрүлгечи болгаш албан-хаакчы ажыл-чорудулгазын депутат хүлээлгелери-биле эки каптырлаштырып турар-даа. Республиканың тудугларында, ажыл-агыйларында үлетпүр болгаш кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдедир талазы-биле немелде арга, курлавырларны тып турар депутаттар постуларын тургускан.

Оок-биле кады чамдык чер-чер Советтери, оларның күүскомнары улус ажыл-агыйының болгаш культура тургузуушкунунуң бүгү звеноларынга удуртулганы чедир боттандырбайн турарының түңнелинде бүдүрүлгелерде, организацияларда, ылангыя кодээ ажыл-агыйның адырларында улуг четпестер тургустуна бергени илдең-дир. Советтерниң сорулгазы —оларга берген бүрүн эргелерни долузу-биле ажыглаары, аңаа үндезилээш, планнар күүседиринче угланган идепкейлиг ажылды калбартыры болур.

Чаа соңгуттурган чер-чер Советтериниң баштайгы организастыг сессияларынга ССРЭ-ниң чаа Конституция төлевилелин ханызы-биле база бүгү талалыг чугаалажып көөрү, СЭКП ТК-ның май Пленумунуң шиитпирлеринден, бистиң күрүневистиң Үндезин Хоойлузунуң төлевилелинде чүүлдерден үнген Советтерниң сорулгаларын тодарадыры, чурттуң юбилейинге төлептиг ужуражыры-биле социалистиг чарышты калбартырының тодаргай хемчеглерин ажылдап кылыры эргежок чугула.

Сорулга болза соңгулда кампаниязының үезинде чедип алган чүүлдерни хүн бүрүдеги тодаргай ажыл-херек-биле быжыглаары, чаа Конституцияга үндезилээш, Советтерниң организас-массалыг ажылын үндезини-биле экижидери, ооң стилин болгаш аргаларын сайзырангайжыдары, күрүнениң орган бүрүзүнүң тодаргай ажыл-чорудулгазын чедип алыры, хүлээп ап турар шиитпирлерниң күүселдезинге контрольду болгаш хыналданы күштелдирери болур. Күүскомнар улус ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң тодаргай айтырыгларын шиитпирлээн турарын, четпес чүүлдерге эптеш чок байдалды тургузарын, ажыл-херекке чурум чок, харысалга чок чоруктар-биле демисежирин чедип алыры эргежок чугула.

Ам ажыл-агыйның ээлчеглиг сорулгаларын күүседир талазы-биле ажылдарны күштелдирер херек. Республикада агаар-бойдустуң байдалы таарымча чок байдалче шилчип эгелээн. Ынчангаш бөгүн кол чүве — ниитиниң малын чем-биле хандырарынче, дүжүттү чогуур үезинде ажаап алырынче сагыш салыры.

«1977 чылда дүжүт ажаап алыышкынын болгаш кодээ ажыл-агый продуктуларын белеткээрин хандырар талазы-биле хемчеглер дугайында» болгаш «1977—1978 чылдарның кыжынынга белеткел болгаш мал чеми белеткээр дугайында» доктаалдарны СЭКП обкомунуң бюрозу база Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээп алган. Ук доктаалдарны чамдык райоңнарда багай күүседип турар. Республикада 1603 комбайндан үрелик эвези 400, силос ажаар комбайннарның 22, картофель ажаар комбайннарның — 29,6, тавылгалай кезер жаткаларының — 20, тараа арыглаар нарын машиналарның— 61,4 хуузун септээн. Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем, Чөөн-Хемчик райоңнар комбайннарны оожум темп-биле септеп турар. Тараа кургадыр пунктуларны чогуур үезинде септеп алыры, хову турлагаларын, шаңнарны белеткеп алыры, совхозтарга тараа хүлээп алыр пунктуларга деңзи аймаан тургузуп хынаары, нефть продуктуларын республикаже сөөртүп алыры база негеттинип турар.

Кандаашкын болуп турарындан тараа культураларының үнүжү баксырап эгелээн, ынчангаш суггаттыг черлерни долу ажыглаары, суггарыкчыларның эки шынарлыг ажылдаарын хандырары, сиген кезер шөлдерни суггарарын организастаары эргежок чугула.

Ниитиниң малынга чем белеткээриниң үези келген. Кандаашкын ужурундан райоңнарның хөй нуруузунда сигенниң үнүжү эки эвес. Мындыг байдал тургустунган төлээде оът-сиген эки үнген райоңнарның девискээрлеринге мал чеми белеткээриниң дүрген хемчеглерин алыры, хыргыыш үнүжүп баш удур тодарадыры, будук-бүрү белеткээрин доп-дораан эгелээри, витаминниг сиген далганын хөй-биле кылыры негеттинип турар.

Ол ышкаш хой кыргылдазын организастыг доозары, күрүнеге кодээ ажыл-агый продуктуларын садарының планын күүседир талазы-биле тодаргай хемчеглерни алыры чугула.

Одаар чүүлдерни сөөртүп алыр, чуртталга бажыңнарын, школаларны, эмнелгелерни, уруглар албан черлерин септээр, хоорайларны болгаш чурттакчылыг суурларны чаагайжыдар талазы-биле улуг сорулгалар кодээ, суур, хоорай болгаш район Советтериниң мурнунда туруп турар.

Түңнелинде илеткелчиниң чугаалааны болза:

— СЭКП ТК-ның май Пленумунуң шиитпирлери, бистиң партиявыстың, күрүневистиң, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң шылгарангай ажылдакчызы, тайбың дээш могаг чок демисекчи, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң удуртулгазы-биле Конституция комиссиязының ажылдап кылганы ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин чүүлдүгзүнүп база деткивишаан, бистиң улуг Төрээн чуртувустуң улам ынайгы чечектелиишкининиң дугайында кайгамчык улуг сагыш салып турары дээш СЭКП Төп Комитединге, Совет чазакка ханы өөрүп четтиргенивисти илергейлеп тур бис.

ССРЭ Конституциязының төлевилелин бүгү улустуң чугаалажып көрүп турары республиканың ниитилел болгаш политиктиг бүгү амыдыралын улам идепкейжидер, Улуг Октябрьның 60 чыл юбилейинге төлептиг ужуражыр, 1977 чылдың планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүседир херекке массаларның патриоттуг болгаш күш-ажылчы чаа кодурлүүшкүнүн болдурар.

* * *

Илеткел сөөлүнде санал-оналдар эгелээн.

Бии-Хем районнуң бүгү ажыл-ишчилери СЭКП ТК-ның май Пленумунуң, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязының шиитпирлерин болгаш ССРЭ Конституциязының төлевилелин бедик кодурлүүшкүн-биле чүүлдүгзүнүп, бүрүн деткип турарын СЭКП Бии-Хем райкомунуң бирги секретары депутат **В. И. Евтешин** чугаалаан. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневти ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазынга соңгааны бүрүн деткивишаан, иштики болгаш даштыкы политикага ооң аажок улуг ужур-дузазын ол демдеглээн.

ССРЭ Конституциязының төлевилелин районда калбаа-биле, бедик кодурлүүшкүннүг таныжып турарын чугаалааш, оратор, чер-черге болгулаан хуралдарга, митингилерге 150 ажыг кижи санал бергенин, хөй санныг ажыл-ишчилер бедиткен хүлээлгелерин алганын, а элээн хөйү беш чылды 4—4,5 чылда күүседирин хүлээнгенин чугаалаан.

Конституцияның төлевилелинде совет чурттуң улуг чедиишкиннерин демдеглеп киргенин айыткаш, ол районда 20 ажыг националдарының кижилери найыралдыг ажылдап, чурттап турарын, Совет эрге-чагырга үезинде районнуң кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезе 11 катап, культура тургузуушкуну 7 катап, машина-трактор паркызы 90 катап өскенин демдеглээн. Район бо чылдың эрткен айларында эът, сүт бүдүрерин эрткен чылдың ол үезинден өстүргенин, малдың өлүп хоорааны 17 хуу кызырылганын юбилейлиг чылдың планын ажыр күүседириниң магадылалы деп санаан. «Кызыл тараачын», «Өөк» совхозтар эът, сүт талазы-биле көскү чедиишкиннерлиг боор турарын демдеглээн.

ТК-ның май Пленумунуң материалдарын болгаш Конституция төлевилелин 450 ажыг пропагандистер, лекторлар, агитаторлар, политинформаторлар ажылчы чоннарга таныштырып турарын, бүгү политмассалыг ажылды юбилейлиг чылдың чугула сорулгаларын боттандырарынче угландырганын депутат чугаалаан.

Ишдирде депутат **И. Д. Будакай.** СЭКП ТК-ның Пленумунуң материалдарын, ССРЭ Конституциязының төлевилелин Кодээ ажыл-агый дуржулга станциязының фермаларында, бригадаларында ажыл-ишчилер улуг кодурлүүшкүн-биле таныжып, политиктиг идепкейн бедип, кызымак ажылдап турарын ол демдеглээн.

Улуг Октябрь тыва улуска аас-кежиин, хосталганы бергени дээрзин демдеглээш, И. Будакай, бодүүн саанчы мен Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады боор турарым безин аңаа бадыткал, мээң ада-ием мындыг чүвени кайын бодап чораан боор деп чугаалаан. Чаа Конституция төлевилели совет кижиниң эрге-шөлээзин улам тода айтып турар, ынчангаш аңаа харыы кылдыр улам эки ажылдаар күзел хайныгып келирин ол чугаалаан. Эки ажылдап турар эш-өөрүн адавышаан, станция чартык чылда сүт саарының планын ажырганын чугаалаан.

Төп Комитеттиң Пленумунуң шиитпирлериниң негелдезинге дүүштүр алырга, дуржулга станциязының ажылында четпестер ам-даа хөй дээрзин депутат чугаалааш, ооң чижээнге малдың хөй өлүп хорап турарын, чаш төлдү эвээш ап келгенин айыткан.

Станцияның ажыл-ишчилери, четпестерни чайладып тургаш, Октябрьның 60 чыл оюн төлептиг уткуур дээрзин депутат бүзүреткен.

Тыва респотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазы депутат **Ю. С. Катков** бодунуң саналынга СЭКП ТК-ның май Пленумунуң шиитпирлериниң, ССРЭ Конституциязының төлевилелиниң болгаш эш Л. И. Брежневти ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазынга соңгаанының совет чуртта болгаш делегейде кижилерниң кичээнгейин хаара тудуп турарын, оларның тоогулуг ужур-дузазын демдеглээн.

Совет кижилерниң күзел-соруун илергейлеп турар ол чугула болуушкуннарны Тываның кооператорлары ханызы-биле таныжып, бүрүн деткивишаан, күш-ажылчы чаа-чаа тиилелгелер дээш демиселче улам сорук кирип турар. Кооперацияның ниити чемненилге черлери май айның планын чедиишкинниг күүсеткен, белеткелдерниң чартык чыл планы эки күүсеттинип турар.

Чонну үлетпүр болгаш аъш-чем бараанары-биле хандырарының курлавырларын кооператорлар тып ап, эът, картофель садып алырының, бода мал, хаван семиртириниң планнарын ажыр күүседип турар. Тудугда, транспортта, садыглаашкында чамдык экижиишкиннер бар. Республиканың аныяк кооператорларының слёдунга садыглаашкынның культуразын бедидер талазы-биле хүлээлгелерни алган.

Ынчалза-даа кооператорларның ажылында четпестер хөй дээрзин ол чугаалааш, илеткелде шүгүмчүлел чөптүг дээрзин демдеглээн. Бараан чедирилгезинде бергелерге доктаагаш, чогуур дуза көргүзерин транспорт организацияларындан оратор дилээн.

— Бо сессияга санал бээри улуг назылыг депутат менээ улуг өөрүшкү-дүр. СЭКП ТК-ның май Пленумунуң шиитпирлерин, чаа Конституция төлевилелин бүрүн деткип тур мен — деп, «Чыраа-Бажы» совхозтуң хойжузу, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры депутат **М. Д. Чола** саналын эгезинде чугаалаан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Леонид Ильич Брежневти ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазынга соңгааның депутат бүрүн деткээн, ол дээрге партияның, күрүнениң иштики база даштыкы-даа политиказынга бүрүн таарыжыр деп.

Конституция төлевилелинде 40 [illegible] көргүскенин чугаалааш, ол кошкүн амыдыралдыг түреңги Тываның Совет эрге-чагырга ачызында канчаар хөгжүп келгенин көрдүм, бодум кызып ажылдааш, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Октябрь Революциязы орденниң эдилекчизи болдум, республиканың Дээди Советинге 6 чыл депутат болуп келдим, бисте мен ышкаш маадырлар ковудээн деп, М. Д. Чола чугаалаан.

Бодунуң ажылын чугаалааш, депутат төрүүр чүс хойдан 110 хураганны алганын, хойдан-на 2 кг дүктү кыргып алырын, 30 тонна сигенни белеткеп алырын дыңнаткааш, чөөн-хемчикчилер-даа, ол бодуу-даа планныг даалгаларны, социалистиг хүлээлгелерни бо юбилейлиг чылда күүседир деп ол бүзүреткен.

Ишдирде СЭКП Кызыл райкомунуң бирги секретары депутат **К. Н. Шулуу.**

— Районнуң кодээ ажыл-ишчилериниң чыыштарынга, хуралдарынга база митингилеринге бүгү ажылчы чон СЭКП ТК-ның май Пленумунуң шиитпирлерин, аңаа эш Л. И. Брежневтиң илеткелинде айыттынган чүүлдерни болгаш түңнелдерин, Конституция төлевилелин ниитиг чүүлдүгзүнүүшкүн-биле хүлээп ап турар — деп, ол эгезинде чугаалаан.

Чурттуң Үндезин Хоойлузунуң төлевилелин чугаалажып көөрүнүң хуралынга «Х Улуг хурал» колхозтуң хойжузу А. Содунам; «ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилели Төрээн чуртувус дээш бистерниң шуптувустуң чоргаарланыышкынывысты хайныктырып турар. Чурттуң Үндезин Хоойлузунуң төлевилелин чогаадып кылыры-биле бүдүрген улуг үүлези дээш СЭКП Төп Комитединге, ооң Политбюрозунга, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневке чүректиң ханызындан өөрүп четтиришкинивисти илереттивис» дээн. «Тиилелге» совхозтуң механизатору, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры В. Янчат болгаш өске-даа чүс-чүс ажыл-ишчилер ындыг чаагай күзелди илергейлевишаан, ол улуг документиниң чугаалажырын практиктиг ажыл-херектери-биле сырый холбаштырып турарының чижектерин К. Н. Шулуу көргүскен.

Оратор ооң соонда республикага болгаш районга соңгу кааш чылдарда болган улуг чаартылгаларның дугайында база колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказының шапкын өзүп, быжыгып турарының айтырыгларынга доктааган.

Конституция төлевилелин бүрүн долузу-биле чүүлдүгзүнмүшаан, районнуң коммунистери болгаш ажылчы чоннары ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазынга эш Л. И. Брежневти соңгаанын изин-биле чүүлдүгзүнүп, деткип турар дээрзин К. Н. Шулуу сеткил ханыышкыны-биле демдеглээн. Ооң биле кады ол районнуң ажыл-агыйлары оңгу беш чылдың ийиги чылында эът, сүт садар планныг онаалдаларын күүседиринге чамдык эки түңнелдерни чедип алза-даа, шиитпирлеттинмээн айтырыглар хөй дээрзин демдеглээн. Бар четпестерни чайладыр база Конституция төлевилелин чугаалажып көөрүн бүгү талалыг, организастыг бедик деңнелге чорудар дээш районнуң партия, совет болгаш өске-даа хөй-нити организациялары бүгү чүүлдерни кылыр дээрзин ол түңнелинде бүзүреткен.

Республика типографиязының дептерлекчизи депутат **О. А. Бланова** сөс алгаш, сессияга чугаалажып турар ол улуг документиниң ужур-дузазын онзалап демдеглээн. Күрүне болгаш хөй-ниитиниң ажыл-херээн эргелеп башкарарынга комсомолдуң, аныяктарның киржилгезиниң улам калбарып өскенин ол онзалап айыткан. Чүгле типографияда безин ийи комсомолчунуң бирээзи—Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң, өскези Кызыл хоорай Советиниң депутады болуп турары ол дугайын херечилеп турар деп, оратор чугаалаан.

Конституция төлевилелиниң 14-кү чүүлүн номчуурга улам эки ажылдаарының дугайында кижи бүрүзүн хандыр бодандырып кээр-дир. Бистиң коллективтиң ажыл-ишчилери бо чылдың беш айларында продукция сайгарарының планын 101,4 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн—102 хуу күүсеткен.

ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин база ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневти соңгааның коллективтиң бүгү ажыл-ишчилери чаңгыс эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп турарын депутат дыңнаткан. Оон-биле кады ол мындыг саналды киирген: Конституция төлевилелиниң 23 чүүлүнде ниитилелдиң хереглел фондуларынга холбаштыр: «Хөй-нити организацияларының болгаш күш-ажылчы коллективтерниң калбак киржилгези-биле күрүне ол фондуларны өстүрерин болгаш чөптүг хуваарын хандырар» деп айыткан. Аңаа «Нити херекке кижиниң киирген салыышкынын барымдаалап» деп сөстерни таарыштыр немей киирерин саналдап турар бис.

Тоогулуг эң чугула документ — Конституция төлевилелин чугаалажып көөрүн эгелээни-биле холбаштыр Каа-Хемниң ажылчы чоннарының политиктиг, күш-ажылчы бедик кодурлүүшкүнүнүң дугайын райкүүском даргазы **К. С. Очур-оол** бодунуң саналынга чугаалаан. Социал-политиктиг, экономиктиг болгаш культура хөгжүлдезиниң чугула сорулгаларын шиитпирлээринге Советтерниң ролюн болгаш харысалгазын улам күштелдирип, ханылатканын чаа Конституцияның төлевилелинден көрүп турар бис. Ол бүгү болза улам эки ажылдаарын биске хүлээдирип турар.

Ооң соонда К. С. Очур-оол районга болган улуг чаартылгаларның дугайын чижектер-биле көргүскен. 40 чылдарның төнчүзүнде районнуң үүрмек бичии колхозтарының тарылга шөлү 3800 га чедип, күрүнеге 700 хире тонна тараа, 16 тонна эът болгаш шоолуг эвес хемчээлдиг өске-даа продуктуларны садып турган. Амгы үеде бисте эң чаа техника-биле чепсегленип, механизастаттынган улуг совхозтар тургустунган. Тарылга шөлү 54 муң га четкен. Кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң болгаш садарының хемчээли каш катап өскен. Чоннуң материалдыг болгаш культурлуг амыдыралының деңнели таныттынмас кылдыр чаартынган.

Ажыл-херекте чамдык чедиишкиннерни айытпышаан, оратор чедир шиитпирлеттинмээн айтырыгларже кичээнгейни угландырган. Чамдык кодээ Советтер оларга тывыскан эргелерни чедир ажыглавайн, ажыл-херекче шоолуг ханылап кирбейн турар. Районнуң үлетпүрү беш айларның планын күүсетпээн, капитал тудугда болгаш мал ажылында улуг четпестер бар.

Каа-хемчилер чаа Конституцияның төлевилелин чугаалажып көөрүн ажыл-агыйның сорулгалары-биле сырый холбаштырып, Улуг Октябрьның 60 чылын төлептиг уткуурунга быжыг бүзүрелдиг дээрзин ол түңнелинде чугаалаан.

Кызылдың № 2 автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы депутат **К. В. Осипцевке** сөс берген.

— СЭКП Төп Комитединиң май (1977 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин бистиң коллективтиң ажыл-ишчилери, бүгү совет улус-биле бир дөмей, чаңгыс эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп деткээн. ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин таныжар, чугаалажыр ажылды калбартып чоруткан бис — деп, ол чугаалаан.

— Политиктиг чугула документиде бистиң чуртувустуң совет эрге-чагырганың чылдарында чедип алган чедиишкиннерин демдеглевишаан, совет демократияны улам сайзырангайжыткан. Ылангыя хамаатыларның эргелериниң, хүлээлгелериниң ужур-утказын ханылаткан, калбарткан. Ону күүседири бистиң боттарывыстан хамааржыр болгай. Ынчангаш бүдүрүлгениң ажыл-ишчилери улам эки ажылдаарын шиитпирлээш, улуг кодурлүүшкүннүг ажылдап турарлар.

Автотранспорт бүдүрүлгезинде чолаачыларның 19 бригадазы ажылдап турар, оларның аразында социалистиг чарыш калбарган. Коллектив май айның планныг онаалдазын 100 хуу күүсеткен.

Бодум хуумда бердинген даалганы күүседир дээш бүгү-ле күжүмнү, билиимни салып чор мен. Эрткен айның чүък сөөртүр онаалдазын 202 хуу күүсеттим. Ам 1978 чылдың июнь айның үлүүнде ажылдап турар мен.

Эш Осипцев ажылдаарынга шаптыктап турар чамдык четпестерни саналынга чугаалаан. Ылангыя чүъктү чүдүрерин болгаш дүжүрерин дүргедедирин чугулалап көөрүн дилээн.

— ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилели Эрзин районнуң бүгү ажылчы чоннарының күш-ажылчы улуг кодурлүүшкүнүн, чогаадыкчы сорук кириишкинин болдурган—деп, Эрзин райкүүскомунуң даргазы **Н. Б. Тыртык-Ка**[illegible] [illegible] эгезинде чугаалаан.

СЭКП ТК-ның май Пленумунуң материалдарын, ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин күш-ажылчы коллектив, хойжу бригада бүрүзүнде улуг сонуургал-биле чугаалажып көрүп турар. Колхозчулар, хойжулар, саанчылар хөй кижи киржикчилиг митингилерге совет кижилерниң чаагай чоруун экижидер, бистиң Төрээн чуртувустуң экономиказын, культуразын чечектедирер дугайында ленинчи партияның ада сагыш салыышкынын өөрүшкү, чоргаарал-биле чугаалап турарлар.

Районнуң коммунистери, партия, совет ажылдакчылар, кодээ ажыл-агыйның специалистери июнь 17-де болган партия активиниң хуралынга чаа Конституцияның төлевилелин чаңгыс үн-биле чүүлдүгзүнүп, боттарының ажыл-херээн, сорулгаларын, келир үеде перспективаларын чаа Конституция-биле нүүртеп көргеннер.

Ниитилел амыдыралынга эң чугула айтырыгларны шиитпирлээринге Советтерниң ролюн улам күштелдирерин төлевилелде көрген. Ол дээрге Советтер ажылының, Советтерниң депутаттарының эргелериниң дугайында партияның сагыш салыышкынының чаа көргүзүү кылдыр көрүп турар бис деп, ол уламчылаан.

Районнуң күүсекчи комитеди, чер-чер Советтери болгаш оларның күүскомнары районнуң партия организациязының удуртулгазы-биле СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш ажылды чорудуп турар. Район сүт бүдүрериниң база күрүнеге садарының чартык чыл планын күүсеткен болгаш дүк садар планны ажыр күүседир. Эът садарының чартык чыл планын күүседир талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап турар. Бистиң районга берге кыш болганындан дыка хөй малды чидирген. Ынчангаш мал бажы өстүрериниң планын күүседир хемчеглерни ажылдап кылган. Оон-биле чергелештир келир кышка белеткелди эгелээн.

Үндезин Хоойлу совет улуска улуг эргелерни берип турарын билир бис, ынчангаш ол ыдыктыг хүлээлгени алдарлыы-биле, коммунистиг ёзу-биле күүседир ужурлуг бис.

Районнуң ажыл-ишчилери Улуг Октябрьның 60 чыл юбилейин төлептиг уткуур дээш шалыпчы ажылдаарын Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң сессиязынга бүзүредип тур мен — деп, ол түңнелинде чугаалаан.

Улуг-Хемниң Шагаан-Арыгда № 586 мехколоннаның бызанчызы депутат **А. М. Папай-оол** бодунуң саналынга СЭКП Төп Комитединиң май Пленумунуң шиитпирлерин болгаш чаа Конституцияның төлевилелин тудугжулар бир үн-биле чүүлдүгзүнүп хүлээп алгаш, ону калбаа-биле тайылбырлап, чугаалажып турарын чугаалаан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневти ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазынга сессияның соңгааның бистиң тудугжулар изин-биле деткээн. Делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырар дээш, чер кырынга быжыг тайбың дээш туруштуг демиселди ол чорудуп турарындан тайбыңга ынакшылдыг кижилерниң ортузунга хүндүткелдиг ат-алдарны чедип алган. Эш Л. И. Брежневти ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазынга соңгааны бистиң күрүневистиң сонуургалынга дүгжүп турар деп, ол уламчылаан.

Депутат А. М. Папай-оол коллективиниң ажыл-херектерин таныштыргаш, Улуг Октябрьның 60 чылынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражырын бүзүреткен.

Илеткелчи, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы **М. К. Мендуме** түңнел сөс чугаалаан.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң сессиязы ССРЭ Конституциязының төлевилелиниң болгаш СЭКП ТК-ның май (1977 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр республиканың ажылчы чоннар депутаттарының Советтериниң сорулгаларының дугайында доктаалды бир үн-биле хүлээп алган. Ында СЭКП ТК-ның май (1977 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, ССРЭ Конституциязының төлевилелин бүрүн-биле чүүлдүгзүнүп хүлээп көрүп турар. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневти Совет күрүнениң баштыңының албан-хүлээлгезинге соңгааның сеткил ханыышкын-биле деткээн.

ЧУРУКТА: Сессия үезинде хуралдар залда.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

СУРАА ҮНМЭЭН БӨДҮҮН КИЖИ

Михаил Малбык-оол кижи караанга илдигер чүве чок, чоруп чораан боду-ла ол: механизатор, чүгле механизатор. Эскет чок ажыл-ишти кылып чоруур, ооң алдарлыг ады-даа дыңналбас, улуг эрге-дужаалы-даа чок.

Мыя бо одуругларны бижип турар кижи Михаил Малбык-оол-биле эге класстардан эгелээш, чаңгыс класска өөренип, чаңгыс партаның артынга-даа олуруп чораан. Оон бээр үжен-дөртен чылдар эрткен. Мынча үениң соонда чаңгыс классчыларывыстың кымның кайда ажылдап чорууруң көөрү кымга солун эвес боор.

Бистер черле бурунгаар көрүп чаңчыга берген бис. Чүге дээрге бистиң эң чоптуг Совет эрге-чагыргавыс бисти деңшилгеге, чедиишкиннерге ынчаар өөредип каан. Өөрүнчүг болгап магаданчыг-дыр: бистиң чаңгыс классчыларывыстан Виктор Кызыл-оол — Чаа-Хол ортумак школазының хоочун башкызы, тыва школаларга өөредилге номунуң автору, Түлүш Чылбак — «Ак-Туруг» совхозта саң-хоо ажылдакчызы, Виктор Бавуу-Сүрүң — Ийи-Тал сес чыл школазының директору, Наталья Тыртык-Кара — Эрзин райкүускомнуң даргазы... А Михаил Малбык-оол — механизатор.

Оон бээр чээрби шаа чылдар эрткен, ынчан чаш шаамның ааны болган Шагаан-Арыг дугайында шүлүк бижээш, аңаа мындыг одуругларны киирген мен:

Машина-ла кайгап чоруур
Малбык-оолду сакты каантаал.
Тракторнуң дынын туткан
Дыңгылдайлап орар чораан.
Чоокта чаа байырлалда
Солундан ооң чуруун көрдүм.
Ажыл-ишке шылгарааннар
Аразында орар болду.

Чоокта чаа Улуг-Хемниң «Улуг-Хая» совхозта Хайыракан суурнуң чурттакчы чону-биле ужуражып чорааш, бо шүлүүмнү номчуй бээримге, залга олурганнарның аразындан ыйгы ышкаш ээлбес, улуг мага-боттуг, Хайыракан дагның шиш сүүрлериниң бирээзи ышкаш мөге хаайлыг эр туруп келди. Механизатор Малбык-оол! Чыылганнар чиртиледир адыш часкан турдулар. Михаил Малбык-оол чүгле чогаалга дириг маадыр эвес, ол суурнуң төлептиг кижилериниң бирээзи болгаанын боор дээрзин билип алыры берге эвес болду.

Чедиги классты дооскан соовуста, ол үениң хире-шаа-биле тарап эгелээн бис. Кым кижи өөредилгезин уламчылап чорупкан, кым кижи башкылап кирипкен, кым кижи ынчан чаа тургустунгулаан төрээн колхозтарынга ажылдап турган.

Хоочун чаңгыс классчым Михаил Малбык-оолга 1950 чылдың чайынында ынчаардагы Жданов аттыг колхозтуң төвүнге ужурашкан мен. Ынчая «Мен дээрге бо колхозтуң хоочун кадры кижи мен» деп, Михаил Малбык-оолдуң оюн-баштаа-даа билдинмес, орта-шыны-даа билдинмес хөөреп турганын утпаан мен. Чүге дээрге Малбык-оол ынчан-на механизатор апарган, ынчан-на колхозка ийи-үш чыл ажылдап каапкан, ынчангаш оозун элдээртип турган кижи боор-тур.

О Ч Е Р К

Механизатор көдээ ажыл-агыйда кол кижи дээрзин ам бичии школачылар безин билир. Ынчан бис ол дугайын эки-ле чедир утаавайн турган-дыр бис. А Малбык-оол ону ылаңгыя билип турган-дыр. «Кадр» деп сөстү ойнай-сылдай-даа бол, черле онзалап адаар кижи болду. Оон бээр ам үжен чылдар эрткен. А механизатор Малбык-оол ам-даа механизатор болуп артпышаан. Ол дытче кирип шаапкан шопту-ла.

Мону номчааш, чамдык кижилер, шүлүкте бижип каапы ышкаш, тракторга дыңгылдайлаарда чүү боор дижири магатчок. Белен чүве кайда боор. Машина-техника турар, септээр черлер муң чок, артык кезектер четчир бо үеде ындыг-даа чадавас. Бистиң маадырывыс Михаил Малбык-оол механизаторлап эгелеп турар чылдарда херек өске турган боллур ийин.

Тывага коллективизация кидин түлүк чорул турар үеде Шагаан-Арыг МТС-тиң директорунга Гордей деп кижи ажылдап турган. Колхозчу араттар ону Хөртей-дарга дижир чүве. Трактористер, механизаторлар дээп-де аттыг директор боор, өлүр тынын-даа соонга каантар чыгы. МТС-тиң трактористериниң удуур-чыдар чер-биле, аъш-чем-биле орта хандырбаан дээш, колхоз даргалары-биле бо-ла тудушкан чоруур. Ол шагда Калбак-Чыраага МТС-тиң тракторларының чанынга аът андазыны-биле тараа тарып тургаш: «Тракторист кижи, Пушкинниң тоолунда Балда ышкаш, дөрт кижиниң чиир чемин чиир, чоок кижиниң кылыр ажылын кылыр чүве» деп, көк баштыг Хертей-дарганың чугаалап турганын бодум безин дыңнаан мен. Ынчалза-даа механизаторлар, Балда ышкаш, кижи бажы согуй бербес, чурумнуг улус дээрзин хоочун директор база утпайн чугаалап турган.

Михаил Малбык-оол ёзулуг механизатор кижи. Механик. Дугуйлуг-ла, моторлуг-ла чепсек-херексел бүрүзүнүң бажын билир. Бир-ле катап суурнуң чурттакчылары чадаг-тергелеп эгелээш, машиналарга чедир техниказын Малбык-оолга көргүзүп ап турганын база көрген мен.

Бо чылдарның дургузунда механизатор Михаил Малбык-оол чеже черни аңдарбаан дээр, чеже дүжүттү ажаашпаан дээр. Ам хоочун механизатор Михаил Малбык-оол «Улуг-Хая» совхозтуң Хайыракан салбырында Баян-Кол бригадазын удуртуп турар. Ол бригада бо чазын 1470 га черни удур аңдарган, 1150 га черге кызыл-тасты, 700 га черге суланы, 300 га черге чиңге-тарааны чаштырган. Ол бригада часкы хову ажылдарын совхозка бир дугаарында дооскан, ам чайгы чер аңдарылгазында эки ажылдап турар.

Михаил Малбык-оол чон-биле кады ажылдап билир кижи. Ооң бригадазында хоочун механизатор Чаш-оол Дойду, коммунист Бүрүншей Шыырап, комсомолчу Леонид Санпай-оол, аныяк механизатор Моңгул-оол Кара-оол суглар база хөйге мактаалдыг, чогаа үлегерлиг эштер болуп турарлар. Хоочун механизатор боду 1975, 1976 чылдарда социалистиг чарыштың тиилекчизи деп атка төлептиг болган. Бо чылын база-ла ындыг болур боор дээрзинге кым-даа бүзүрээр.

Кадржаан механизатор Михаил Малбык-оолду чүгле трактордан тыртпактанып чоруур кижи деп бодаар болза, окта-ла шын эвес. Ол хөй-ниитиниң ажыл-херээнге база киржип чоруур кижи. Михаил Малбык-оол — Хайыракан көдээ Советтиң депутады, күүскомнуң кежигүнү, ооң административтиг комиссиязының даргазы. Хайыракан ышкаш, улуг суурларга эң эки корум-чурум дээш демиселди баштаары белен эвес херек. Хамыктың мурнунда боду үлегер-чижек, чараш хеп быжып алыр майык болур ужурлуг. Ол ам база көдээ Советтиң депутадынга соңгуткан. Иделгел!

Бөгүн Улуг-Хем районнуң девискээрин бодап көөрге, эжок улуг тудуг шөлү ышкаш сагындырар: аттыг-сураглыг тараалан-хадылаан Баян-Кол ховузунуң ужунда Чаа Шагаан-Арыг хоорай туттунган. Аймыырлыг ховузунуң адаанда Чаа Чаа-Хол суур хевир кирип келген. Чааты, Шагаан-Арыг, Чаа-Хол хемнерин таварты ол-бо талаларында бедик күженишкиниң электри тогу дамчыдар сывырындак удазыннар шөйген күчүлүг демир чатылар шуушкан, каалама орук согуушкуну эрте берген, а Хайыракан дагның эдээнде теледамчыдылганың адагажы дүдүскектиг бок дээрже шымыын үне берген. Ында-мында суггарылга системалары калбарган...

Чаа амыдыралдың бо чурулга көдээ ажыл-агыйның ишчилериниң арын-шырайы, ат-алдары кажан-даа бүлүртүнневес. Харын оон-биле үн алчып, кожаатталып, улам каастанып болгаш байыыр.

Бо частың хову ажылдары чорул турда, «Улуг-Хая» совхозтуң төвүнге Күш-ажылчы алдарның тугун хоочун механизатор Михаил Малбык-оолдуң бригадазы дээш дөрт катап көдүрген. Ол тук Улуг-Хемниң эректериниң чаа туттугларны кластап, оларның ажыл-ишчилерин база чаа-чаа чедиишкиннерже сорук киирип турган. А бригаданың кежигүннери Шушенскоеде В. И. Лениниң мемориалдыг турасказын көөр халас путевка-биле шаңнаткан.

Бүдүүлүк шагда Хайыракан дагга чүректиглер чүдүп эртер, оку карактыглар кайгап эртер турган. Ам үе өскерилген. Ам совет холдар ооң байлаан часпарлап, Хайыракандан бедик адагашты дээрже согуппашкан.

Бодунуң хуузунда «Москвичинге» олурупкаш, Баян-Колда бригадазынче бар чыда, Михаил Малбык-оол Хайыракан арт кырынга ыяап-ла доктаар чаңчылдыг. Ол дээрге ыдыктыг дагга чүдүүшкүн эвес, төрээн черинге ооң сүзүглели-дир. Чаагай дүжүттүг бериш, аъш-карын-чемтерин турар черинге кым ынакшывас боор, оон чараш, чаагай делгемнерни бедик арттан кым магадавас боор!

Чаңгыс эвес, юпитерлер
Чайнаар үе келген-дир ам.
Алгыжыпкаш, могадыпкан
Ашак-кадай кижилер дег,
Бууражы ээрем кежир
Муңгак кылдыр көрүнмеден.

Тыва улустуң чогаалчызы Сергей Пюрбю бодунуң төрээн хемчигежи Эжимниң дугайында «Суму чоннуң чурту боордан, сураа үнмээн, мактанкы дег чүве-даа чок» деп бодууң болгаш чечен, угаазы поэзиялеттингир одуругларны арттырып каан. Маңаа чижеглеп көөрге, хемнер-даа дөмей, ооң ээлери болур кижилер-даа дөмей. Улуг-даа хемнер турар, бичии-даа хемнер турар, ол ышкаш, улуг-даа кижилер турар, бичии-даа кижилер турар.

Михаил Малбык-оол боду улуг-даа бол, бичии кижи. «Сураа үнмээн, мактанкы дег чүве-даа чок». Бодунуң чурттап эрткен беш он чылдарының үжен чылдарын чүгле механизаторнуң ажыл-ижинге берген. Ону кижи бүрү магадап болур, аңаа кижи бүрү алаарган болур. Хоочун механизаторнуң эскет чок ажыл-херээниң чаагайы, улуу ында деп бодаар мен.

Механизатор Михаил Малбык-оол ам-даа механизаторлаавышаан, ам-даа механизаторлаар...

К. КУДАЖЫ.

Эки кылганы элеп читпес

1952 чылдан бээр-ле Белдир-Шаттың, Айлыг-Ойнуң тараа тарыыр ховуларынга ак аъттыг, далгыг туткан аныяк эрни чазын, күзүн, изиг чайын-даа хову-шөлдүң ажыл-ишчилери көрүп чаңчыккан. Оон бээр чээрби беш чыл ажыг үе эртсе-даа, часкы тарылга сезонунуң паш түлүк үезинде, 50 хар иштинде назылыг, ортумак, тырың мага-боттуг кижиге, хыи дээн аныяк чылдарындан караанга өөренип калганы биезги-ле Айлыг-Ой Ховузунда чер хемчээп чорда, бо-ла таваржыр бис. Ол № 2 хову-трактор бригадазының учётчиги Кенденбиль Дам-Сюрюнович Тюлюш-тур. К. Д. Тюлюш бо ажылга үзүктел чок ажылдаан, бодунуң ынак мергежилинге бердинген кижи. Хөй чылдарда учётчиктеп ажылдап келген дуржулгалыг кижи бригадирның бүзүрелдиг дузалакчызы, механизатор аныяктарның идегелдиг дагдыныкчызы. Тюлюш Дам-Сюрюнович чүгле бодунуң ажылы-биле кызыгаарлаттынмайн, механизатор аныяктар-биле хөөрешкен, сүмелешкен, чамдыкта харын-даа оларның амыдырал-чуртталгазын сонуургап, таарымча чок айтырыгларны шиитпирлээринге киржип турар.

Назы-хары доГаан, ажыл ишке дадыккан кижи чүнү көрбеди дээр. Тараа культураларының ээлчештирилгезин, кажан, кайы шөлге кандыг культураны чажарын, агрономнар дег, билир. Ол ышкаш механизаторларның удуур-чыдар чери, аъш-чеми, оларның культурлуг дыштанылгазы дээш кандыг айтырыглар турбас боор, ол бүгүнү шиитпирлежиринге Кенденбиль Дам-Сюрюнович дыңнангыр болгаш сагыш-човангыр.

Учётчик кижиниң шын болгаш эки кылган ажылы механизаторнуң күш-ажылының үнези, ооң материалдыг деткимчези деп чүвени ол эки билир. Ынчангаш отчётту өй-шаанда хынамчалыг кылгаш, озалдатпайн киирип турар.

Кенденбиль Дам-Сюрюнович 9 уругнуң адазы. Кенденбиль, Сенди Тюлюштер уругларының өөредилге, кижизидилгезинче доктаамал кичээнгей салып чоруур үлегерлиг ада-ие. Оларның улуг оглу Михаил күрүнениң Кызылда башкы институдунда, уруу Зоя ажылдавышаан, башкы училищезинде бот өөредилге-биле өөренип турар, а артканнары 2-ден 10 класстарда эки өөренип турарлар.

Бо бичии сеткилдиг, бодуун ажыл-ишчиниң хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылын үнелеп, совхозтуң дирекциязы каш удаа шаңнап мактаан.

Х. ООРЖАК.
Чөөн-Хемчик район.
Теве-Хая суур.

Турисчи оруктар

БАШТАЙГЫ БАЗЫМНАРЫ

Чеден чылдарның эгезинде «Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудниинге Владимир Загвоздкин ажылдап кирген. Туристээринге ынак болганындан Тываның чараш бойдус чурумалдыг черлеринче, баштарында меңгилерлиг тайга-сыннарынче аян-чорук кылыр изиг күзел аңаа төрүттүнген. Бирги ээлчегде аныяк хоорайга турисчи клубту организастаарын дугуржуп көөрүн шиитпирлээн. Ол саналды чогуур организациялар деткээш, боттарының деткимче, дузаламчызын көргүзерин аазааннар.

Ак-Довуракка турисчи клубту организастаар дугайында чарлал хоорайга көстүп келген. Аңаа кирерин күзээн кижилер эвээш эвес болган. 1974 чылда даг-дүгүжүлериниң хоорайынга турисчи клубту тургускан. Далай деңнелинден 3488 метр бедик Бай-Тайга районда Мөңгүлек тайгазы-биле ону адаан. Турисчи клубтуң даргазы Владимир Абросимович Загвоздкин болган. Аныяктарны туризмниң херээнге хандыкшыдып өөредир, чаа тургустунган клубту организация талазы-биле быжыглаар дээш элээн ажылдарны ол кылып чоруткан. Ооң кызымак күш-ажылы багай эвес түңнелдерлиг болган.

«Мөңгүлек» турисчи клуб дөртен ажыг кежигүннерлиг. Оларның иштинден үш кижи бирги разрядтың нормазын күүсеткен болгаш туризм талазы-биле инструктор болганнар, өскелери ийиги, үшкү разрядтыглар. Ажылын тускай план ёзугаар чорудуп турар. Клубтуң кежигүннериниң туризм талазы-биле теоретиктиг болгаш практиктиг билиглерин экижидер сорулга-биле кышкы үеде семинарларны эрттирери чаңчыл болу берген.

Турисчи клубтуң кежигүннери 1974 чылдан бээр бодунуң база туризм болгаш экскурсия талазы-биле Тыва областьтың чөвүлелиниң организастааны аян-чоруктарга доктаамал киржип турар. Мөңгүлектиң, Мөңгүн-Тайганың, Сарыг-Хаяның баштарынче үнүп, Кара-Хөл, Хан-Тээр, Барык Саянче болгаш өске-даа черлерже походтарга кирипкеннер.

Республиканың дөрткү туристер чыыжынга клубтан ийи бөлүк (15 кижи) киришкен. Ооң бирээзин даг-дүгү болбаазырадыр В. И. Ленин аттыг комбинаттың рудниинде улуг даг мастери Хертек Даңзычы удуртуп чораан. Ол Красноярскиниң өңнүг металлургия институдунга өөренип тургаш, туристээринге хандыкшый берген.

— Хертек Даңзычы туристээринге ынак, бо талазы-биле билии шыырак, кадыг-бергелерге торулбас, шиитпирлиг, эш-өөрүнге ээлдек-эвилең, организакчы кижи. Ёзулуг турисчи ындыг болур — деп, В. Загвоздкин бистерге чугаалады.

Совет Эвилелиниң аңгы-аңгы хоорайларының аян-чорукчулары-биле Д. Хертек сырый харылзаалыг. Эрткен чылын Таллин хоорайның аян-чорукчулары-биле кады Барык Саяннааш, Алтай крайга четкен. Бо чылын ол-ла туристер-биле кады Дерсу Узаланың оруктары-биле походтап чоруурун ол дугурушкан. Үе таарымчалыг болур болза, Камчатка чартык ортулук чедер сорулгалыг.

Сөөлгү үеде клубтуң кежигүннери суг туризмин сайзырадырынче кичээнгейни салып эгелээн. Бо секцияны «Мөңгүлектиң» амгы даргазы Владимир Чебенюк удуртуп турар. Май айның сөөлгү дыштаныр хүннеринде бөлүк туристер Шуй — Барлык — Хемчик хемнерни куду байдаркаларлыг баткаш, оон суг оруун шинчилеп, 90 хире километрни эрткеннер. Июнь айның эгезинде Кызыл-Мажалыктан Чөөн-Хемчиктиң Ийме чедир суг оруун шинчилээннер. Олар моон соңгаар суг туризминиң аян-чоруктарынга идепкейлиг киржирин шиитпирлээннер.

Бо чайгы турисчи сезонда «Мөңгүлек» турисчи клубтуң планында чадаг болгаш суг оруу-биле чоруур турисчи походтар көрдүнген. Ону күүседир аргалар барын олар бадыткап турарлар. Чүге дээрге клубтуң материалдыг баазазы чыл келген тудум-на быжыгып, кежигүннериниң мергежили бедип, туристээринге хандыкшылдыг кижилер ковүдеп орар.

Турисчи клубтуң баштайгы базымнары мындыг-дыр. Ол улам быжыгарынга, калбаарынга бүзүрээр бис.

Х. ТААН-ООЛ.

Хемнер, даглар кежилдир

Улуг Октябрьның 60 чылынга тураскааткан Тываның туристериниң дөрткү республика турпадазынга киржири-биле Ак-Довуракта «Мөңгүлек» турисчи клубтуң бөлүк туристери чорупкан бис. Бай-Тайганың Шуй суурга автобус-биле чедирип каан.

Бистер, ак-довуракчылар, бергезиниң талазы-биле үшкү чергениң аян-чоруун кылдывыс. Апрель 29-та Барлык хемниң унуп өрү базыптывыс. Кызаа, кадыр, хая-даштыг хемни каш удаа кежип чораан, Час-Адырга чедип келгеш, майгыннарывыс хап алгаш хондувус.

Барлык — чараш бойдус чурумалдыг хемнерниң бирээзи. Олче он ажыг хемчигештер кирип аккан.

Үш хонуп чораан, Саадак тайгазының кырынга үнүп келдивис. Мугур-Аксы суурну оон көөрге, мырыңай адыш тавааңда дег көстүр. Мөңгүн-Тайганың мөңге меңги дожу хүн караанга кылаңайнып чыдыр. Район төвүнче базыптывыс. Хүн чүгүрүүнге кире бергенде Мугур-Аксынга келдивис, суурнуң чурттакчылары бистерни чылыг-биле уткуп алганнар.

Майның 3-түң хүнүнде турпаданың киржикчилерин автобус-биле Кара-Дытка чедирип каан. Мугур хемниң унунда кызыл туруг баарынга майгыннарывысты хап алгаш, аян-чорукка белеткенип эгеледивис...

Эртенинде бүргег хүн болган. Мөңгүн-Тайганың бажы көзүлбес, шуурганнап турар. Бергелерден кортпас, аңаа торулбас, мергежилдиг туристер походче чорупкан. Шивээлиг тайгазының кырынга пат боорда үнүп келиривиске, күштүг хаттыг шуурган болганындан Мөңгүн-Тайганың бажынче үнер дээн сорулгавысты күүседип шыдавайн, ээпкен бис.

Май 6-да республика турпадазының ажыдыышкынынга кириштивис. Ак-Довурактың төлээзи хоочун турист В. Загвоздкин тукту көдүрген. Турпада доозулган соонда бөлүктер аайы-биле солун аян-чоруун уламчылаан.

Мээң удурткан бөлүүм Цаган-Шибету сынып ажар, Кадыр-Орук тайгазынче углапкан бис. Ол хүн бүргег, шуурганныг болган. Турисчи кижиге кандыг-даа бергелер таваржыр, ону шыдажып эртер апаар.

Дөрт шак чоруп келгеш, Кадыр-Оруктуң бажынга үнүп келдивис. Барык Тываның бедик сыннары моон тодаргай көстүр. Мурнувуста Көк-Тайга, Шуйнуң бажы көстүп чыдыр. Көк-Тайга далай деңнелинден 3047 метр бедик. Ооң бажынга үне бергеш, демир лаазада суп каан бижикти тып алгаш, номчудувус. Ийи-үш хонук мурнунда бистиң турисчи клубтуң кежигүннери чораан болду. «1977 чылдың май 4-те Ак-Довурактың бөлүк туристери бергезиниң талазы-биле үшкү чергениң походун кылдывыс. Чеди кижи бис: Загвоздкин, Чептыков, Эртине-Очур, Ооржак Н, Курицына, Младенцов» деп бижээн.

Ол-ла арттарга боттарывыстың дугайывыста бижиктерни салып кагдывыс.

Аян-чоруктуң сески хүнүнде Цаган-Шибетунуң далай деңнелинден 3579 метр бедик Мунхуликтиң бажынче үндүвүс. Ооң бажы ак меңги-биле шыптынган. Олче үнери дыка берге. Бирээвис камгалал хендири-биле багланыр алгаш, даш бузар херексел-биле тепкиштер кылып үнген, өскелеривис ооң соо-биле үнүп келгеннер. Ооң кырындан Шаараш (3371 м), Берт-Чарык (3427 м), Сыын-Баштыг (3350 м) тодаргай көстүр.

Турисчи походтуң сөөлгү хүннери магалыг чылыг болган.

Кадыр-берт, арт-сыннарны ашкаш, Манагаты хемни куду бадыпкан бис. Бо база-ла чараш бойдус чурумалдыг чер болду... Каш-ла километр эрткеш, Шуйга келдивис. Аян-чорук доозулган. Турист бүрүзү аңаа эки белеткелдиг кирипкен. Олар «ССРЭ-ниң альпинизи» деп хөрек демдээниң нормазын күүсеткеннер.

Тываның даг-дүгү болбаазырадыр В. И. Ленин аттыг комбинадының ажылчыннары Л. Вагина, А. Ватин, Н. Обухов, В. Борозейко, Ак-Довурактың № 3 профтехучилищезиниң төлээлери Л. Борисова, М. Давыдова, Н. Попалитова бистиң бөлүкке чорааннар.

Походтуң киржикчилери 225 километр орукту эрткен.

Д. ХЕРТЕК,
бөлүктүң удуртукчузу.

ЧУРУКТА: Барлык уну.
В. АМЫРЦЫН фотозу.

ТӨРЭЭН ЧЕРЛЕП

(Орук демдеглели)

1. ЭКИИ, ЧАЙ!

Мугур-Аксы ортумак школазының 6, 7, 9 класстарының өөреникчилери 3 хонуктуң турисчи походтарын эрттиргеннер. Башкылар Д. Моңгуш биле М. Саяның удурткаш тоску классчыларның Мугур-Аксы — Тоолайты, бо чүүлдү бижип турар кижиниң баштайгызы-биле чоруттунган Мугур-Аксы — Мугур-Бажы маршруттуг аян-чоруу солун, ажыктыг болган.

...Узун болгаш берге кыштың аспаандан чаа-ла адырылгаш Мугурнуң чаш ногаан үнүштүг шынаа-шыктың кежилдир, орук дургаар ажылгыр кужүгеннер сыйтылашкан, агаарда астынган бора бөмбүктер дег хамнаарактар аян тутсан хову-шөлүн тавартыр, баалык-сынны ажылдыр, хем эрии-биле шөйүлген кокпа орук дургаар эктинде чүктешкиниг, каткы-хөглүг, ыры-шоорлуг бичии отряд шууштур чоруп орган.

Аян-чорукчулар орук ара «Малчын» колхозтуң көк суда тарыыр шөлчүгежин суггарып чыдар Мугур бугазының, шаандан тура хууңнарга хойтпак, тарак булган ижип чораан араттарның чазаа, күзээ болуп сурагжаан Хууңнуг-Ховунуң, орук дургаар даш кежээлерлиг бурунгу базырыктарның, ыяш серилер кырынга ааржы, курут кадырып чораан малчыннар күзээ — Серлит-Боомнуң, аңчы араттарның аң дестеп, аялап чорааны Дестиг-Кара-Сугнуң төөгүзү-биле өөреникчилер башкызын дамчыштыр таныжып ап чорааннар. Мугурнуң Хову-Аксында «Малчын» колхозтуң малдар эмнээр пунктузун көрүп, ында аарыг хойларны кадарып-карактажып орар Тываның хоочун аревэчилериниң бирээзи чораан, ам пенсионер Доңгак Опанның төөгүлүг чугаазын аян-чорукчулар дыңнап эрткеннер. Мугур хемни өрү чоктап орарга, эжеш аңгырларның, ийи баштыг иттиктериниң үн алчып элап турары, арыларның хөөмейлээшкиннери аян-чорукчуларга: «Экии, школачылар, хөглүг чай-биле!» — деп байыр чедирип тургулаанзыг.

2. МАЛЧЫННЫҢ АЖЫЛЫ БОЛГАШ УЖУРАЛЫ

Алдыгы классчылар ол чорааш, Мугурнуң Дестиг Кара-Сугда Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң болгаш Ленинчи юбилейлиг медальдың эдилекчизи Салчак Бурушкакович Серешпатпыттың ажыл, амыдыралы-биле чоок таныжып, боттарының ээлчээнде класының өөредилге түңнелин сонуургатканнар. Аян-чорукчулар ол кавының кызыл, сарыг, кара кошкелерлиг даг-сыннарын, ногаан ойчиктерин, дыка чарашсынын, а эң-не кол чүве — малчынның хой чылдарда үре-түңнелдиг ажылын сонуурган хонганнар. Малчынның өдек-кыштаг девискээриниң арыг-силиин, бо чылын агаар-бойдустуң байдалы берге-даа болза, ооң шудургу ажылдаашкынының түңнелинде, кодада 310 баш семис-шыырак хураганнарның менди камгалап алдынганын магадап көргеннер. Малчын одардан ээп келгеш, мындыг солун таварылганы өөреникчилерге хөөрей каапкан:

— Бөгүн хөк-ле чүвеге таварыштым. Кызыл-Туруг дужунда хавак баарында өдектен сарлыктар кедергей хоюп үнүп олур. Топтап көөрүмге, аксы-думчуу-даа билдинмес, көк баштыг, ак чүзүнүг амытан сарлыктарны хооктуруп кел чор. Бир-бир бодаарымга, черлик хаван сагындырар, ындыг бе дээрге, даваннары болгаш кудуруу бызаа, а бажы дээрге, чагыда азып каан репродуктор ышкаш чүве болду. Чүү-даа болза, ылавылап көрейн дээш, чоокшулай бээримге, инектер дам хоюп, ооң соондан чүгле чаңгыс мыйыстыг өле сарлык сүрүп турар, аъдым хойгаш, олче чагдатпас, бир удаа октап каг часты, а хойларым ол элдептиг амытанның бараанын көргеш, маңнажыпты.

— Чүү болганыл? — деп, бир оол четтикпейн айтырган.

— Ынчап чоруй, бир-ле чүвеге үскеш, демги амытанның бажы оорлуп кээп дүштү, дүвү ойлуп калган демир-хуун кедипкен бызаа болуп-тур. Өөреникчилер чаптап, каттырыпканнар. Малчын аян-чорукчуларны хой ажылынга хандыкшыдыр хөөрей, оларның чамдыктарын малчыннар болурунче кыйгырып, эки өөренип, төлептиг кижилер болурун чагып орган.

Өөреникчилерниң походу өөредиглиг, кижизидикчи ужур-дузалыг болган.

М. САЛЧАК.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮНЬ 24-ТЕ
МОСКВАДАН
10.00— Медээлер.
10.10—Эртенги гимнастика.
10.30—Уругларга фильм. «Хөглүг тоогулер». Уран-чечен фильм.
11.55—«Электро-77». ССРЭ-ниң электротехника үлетпүрүнүң министри А. К. Антонов дамчыдылгада киржип турар.
12.25—«Евгений Беляев ырлаар». Фильм-концерт.
КЫЗЫЛДАН
12.45—Уругларга фильм. «От хааржаандан оолчугаш». Телефильм.
14.00—16.00—Чапсар.
МОСКВАДАН
16.00—«Чер дугайында үш сөс». Документалдыг телефильм.
16.25—«Уран чүүл мастерлери — уругларга».
17.15—«Эртем — бөгүн».
17.45—«Литература чогаалдарын экранчыдары». «Алдын». Уран-чечен фильм.
КЫЗЫЛДАН
19.20—Телемедээлер.
19.35—«Хүн бүрү маадырлыг чорук». Телефильм.
19.50—«Октябрьның юбилейинге уткуштур». ВЛКСМ обкомунуң ийиги секретары Г. Иргиттиң чугаазы.
20.00—Телефильм.
20.15—«Техниктиг информацияның медээзи». Дамчыдылга.
20.30—«Тываның неделязы». Информастыг программа.
20.50—Чарлалдар.
МОСКВАДАН
21.00—«Кижи болгаш хоойлу». Профессор А. А. Безуглов чорудар.
21.30—Дж. Россининиң операларынга увертюралар. Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң симфония оркестри күүседир. Дирижёру — РСФСР-ниң улустуң артизи В. Дударова.
22.00—«Бистиң намдарывыс». 1951 чыл».
23.00—23.30—«Үе». Информастыг программа.

АГААР

Бөгүн республикага болгаш Кызылга кожуп турар булуттаар, чаъс чагбас. Хаттың дүргени секундада 10—15 метр чедер. Агаарның температуразы мурнуу-барыын районнарга 30—35, өскелеринге 25—30, Кызылга 32—34 градус изиг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ИЮНЬ 24-ТЕ
«НАЙЫРАЛ»: «Хостуг чурттап чоруурлар» 10.00, 11.45, 13.30, 15.15, 17.00, 18.45, 20.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Угаанныг чүүлдер» 10.25, 11.45, 15.15, 14.45, 16.15. «Бурган шаңнаан чер» (2 сериялыг) 17.45, 20.30 шактарда.
«ВОСТОК»: «Илья Муромец» 15.00, «Тайга кырында дуувурээзин» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Хензиг даңгына» 10.00, «Олуг кижиниң төөгүзү» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Редакцияның адрези: ИНДЕКС 667000
Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 3-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харыысалгалыг секретарының 2-23-54, партийлиг амыдырал килдизиниң 2-37-13, культура килдизиниң 2-23-54, хоозу ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдизтериниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериязының 2-12-45, секретарьлының 2-23-35, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.
Тираж 16332. Чагыг № 204.
СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл Шетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 1).
ТС—00195.